

KİMLİK VE TARİHÇİLİK BAĞLAMINDA VEHHÂBİLİĞE DAİR MÜLAHAZALAR

(AHMED CEVDET PAŞA VE OSMAN B. BİŞR ÖRNEĞİ)*

Considerations on Wahhâbism in The Context of Identity And
Historiography

(The Case Study of Ahmed Cevdet Pasha and Osman b. Bishr)

Ebru KOÇAK¹

Öz

Vehhâbilik, tarihin belirli bir bölümünde, belirli bir coğrafyada ortaya çıkan ve kendine özgü bir sosyo-kültürel yapıdan beslenen dini-politik bir harekettir. Dinî, mezhebi, içtimai ve siyasi boyutları ile İslam dünyasında önemli etkileri olan Vehhâbilik, tarihsel bir olgu olarak pek çok esere konu olmuştur. Osman b. Bişr Necdi'nin (1290/1873) *'Unvanü'l-Mecd fî Tarihi Necd'i* ve Ahmed Cevdet Paşa'nın (1313/1895) *Tarih-i Cevdet'i*, bu konuda akla gelen kaynaklardır. Ahmed Cevdet Paşa ve Osman b. Bişr hemen hemen aynı dönemlerde yaşayan ve ortak bir zaman diliminde meydana gelen olayları konu edinen iki tarihçidir. Her ikisinin de belirli bir söylemin temsilcisi konumunda olmaları bu çalışmaya ilham vermiştir. Bu iki tarihçi arasında yapılacak bir mukayese, toplumsal değer yargılarının ve tarihçinin konumunun, olay ve olguların

Abstract

Wahhâbism is a religious-political movement that emerged in a definite section of history, in a specific geography, nourished by a distinctive cultural and social structure and which had considerable effects in the Islamic world. This historical phenomenon, which has religious, sectarian, social, and political dimensions, has been the subject of many works. Osman b. Bishr Najdî's (1290/1873) *'Unwân al-Majd fî Târikh Najd* and Ahmed Cevdet Pasha's (1313/1895) *Tarih-i Cevdet*, are two sources that come to mind on this subject. Ahmed Cevdet Pasha and Osman b. Bishr were historians who lived during roughly the same periods and dealt with events occurring during these times. The fact that both are representative of a particular discourse has inspired this study. A

* Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki teşvik ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Sönmez Kutlu'ya, ufuk açıcı yorumlarıyla konunun şekillenmesine katkı sunan Doç. Dr. Mehmet Kalaycı'ya ve yardımcılarından dolayı Arş. Gör. Mine Demirbilek'e teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye/ e-posta: ebrkocak@ankara.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1100-9380.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
13.10.2020	25.12.2020	30.12.2020

DOI: 10.18403/emakalat.810256

anlaşılma biçimlerine ne şekilde yansıdığını ortaya koyması bakımından etkili bir örnek olacaktır. Çalışmada, karşılaştırmalı bir analiz yöntemi esas alınarak, metin ve yazar arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, ait oldukları toplumsal yapının resmi sözcüsü kabul edilen iki tarihçinin, tarihi, siyasî ve içtimâî olayları aktarma biçimlerindeki yorum farklılıklarını, Vehhâbîlik olgusu üzerinden örneklendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Vehhâbîlik, Ahmed Cevdet Paşa, Osman b. Bîşr Necdi, *Tarih-i Cevdet*, Tarih Yazıcılığı.

comparison between these two historians will be an impressive example in terms of revealing how social value judgments as well as the author's own social contexts can affect the understanding of events. The study focused on the relationship between the text and the author, based on a comparative analysis method. This study will attempt to exemplify the approaches of these two historians, considered spokespersons of the discourse they represent, on the ways in which they convey social, historical and political events through the phenomenon of Wahhâbism.

Key Words: Wahhâbîsm, Ahmed Cevdet Pasha, Osman b. Bîshr Najdî, *Tarih-i Cevdet*, Historiography.

GİRİŞ

Sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik şartların, toplumlar üzerindeki etkileri, olay ve olguların değerlendirilme biçimlerine sirayet eden en önemli unsurlardan biridir. Tarihsel süreçte yaşanan pek çok olay, toplumlar üzerinde farklı etkiler yaratmış ve bu durum; aynı olayın, birbirinden farklı şekilde değerlendirilme biçimlerini beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında yaşanan ve dünya tarihindeki önemli kırılma noktalarından olan Fransız devrimi, millet kavramı açısından sosyo-kültürel düzeyde, etnik unsurların öne çıkmasına aracılık etmiştir. Millet kavramının bu perspektife göre yorumlanması, pek çok toplum için tarih yazımını, milletleşme sürecindeki araçlardan biri haline getirmiştir. Tarih yazımı ve milliyetçilik arasındaki bu ilişki, devletlerin kendi bakış açılarını ortaya koyabilecekleri, ideolojik ve kurgusal tarihçiliğe kapı aralamıştır. Geçmiş, dâhili bir perspektif üzerinden yansıtanlar, kimi durumlarda devletin dağılmasını önlemeyi esas alan hedefleri gözetmiş, kimi durumlarda da milletleşme sürecinin resmi sözcülüğü görevini üstlenmişlerdir.

Ahmed Cevdet Paşa (1312/1895) ve Osman b. Bîşr Necdi (1290/1873) aynı dönemde yaşamış iki tarihçidir. Eserlerini aynı dönemde kaleme alan çağdaş iki isim olmaları, örneklem için kendilerini tercih etmemizde belirleyici unsur olmuştur. Her iki tarihçinin ortak özelliklerinden biri de, eserlerinin muhtevasını oluşturan olaylara ya bizzat şahitlik etmeleri yahut da olaylara

şahitlik eden tanıklarla doğrudan iletişim kurabilmiş olmalarıdır. Osmanlı tarihi için anlam ve önemi bilinen *Tarih-i Cevdet* ile benzer şekilde, İbn Bişr en-Necdi'nin *'Unvanü'l-Mecd fî Tarihi Necd'*inin de, Vehhâbilik tarihi ile ilgili Arapça kaynakların ilklerinden olduğu, tartışmasız kabul edilmektedir.

Cevdet Paşa'nın, on iki ciltlik *Tarih-i Cevdet'i*; geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden çağdaş tarihçiliğe geçişte bir merhale olarak değerlendirilir.² Eserde olaylar, klasik tarzda ve kronolojik sıraya göre ele alınmıştır. Cevdet Paşa eserinde, tarihsel olarak malumat vermenin yanı sıra; devletin yıkılış sebeplerini tartışmakta ve bozulan yapıların yeniden ıslahı konusunda da çözüm önerileri sunmaktadır.³ Eser, aynı zamanda devletin derinden sarsıldığı Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminin; siyasî, içtimaî, askerî ve iktisadî tarihini aydınlatan temel kaynaklardan biri olma vasfını taşımaktadır.

İbn Bişr'in, kronolojik tarih anlayışına göre olayları yıl yıl ele almak suretiyle kaleme aldığı iki ciltlik *'Unvânü'l-Mecd fî Tarihi Necd'* adlı eseri, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın hayatı ile Vehhâbilik ve Necid tarihi üzerine yazılmış önemli kaynaklardan biridir. Eser, ilk Vehhâbî tarihçi olarak kabul edilen Hüseyin b. Gannâm'ın, *Ravzatü'l-Efkâr ve'l-Efhâm* olarak da bilinen, *Tarihu Necd'*inden sonraki, ilk başvuru kaynaklarından biridir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ayrıntılı bir biyografisi ile başlayan eser, Necid bölgesindeki kabile ve aşiretlerin isimleri ile aşiret reislerinin ve bölgenin önde gelen isimlerinin kimlikleri gibi bilgileri ihtiva etmesi bakımından, ayrıca önem arz etmektedir. Eserin ilk cildi, 1158/1744-1238/1822 yıllarında yaşanan ve birçoğuna yazarın bizzat tanıklık ettiği olayları ihtiva etmektedir. İkinci cildi ise; 1238/1822-1267/1850 yılları arasındaki olayları ve 'Şeyh'in davetinin' ortaya çıkışından önceki süreci, yani Necid bölgesinin 850/1446-1156/1743 yılları arasındaki tarihini içerir. Bu yönü, eseri benzerlerinden farklı kılmaktadır. Eserde, Vehhabilik öncesi dönemin "cahiliye" devri olarak nitelendirilmesi; yazarın, dünya görüşü hakkında önemli ipuçları vermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴

Geçmişin doğru anlaşılabilmesi, büyük oranda sağlam bir tarih bilgisi ve bilincine bağlıdır. Bu anlamdaki bir bilinç düzeyine ulaşabilmek için öncelikle "tarih" ile "geçmiş" kavramlarının özdeş olmadığının farkında olunması gerektiğinin altını çizilmelidir. Hasan

² Ercüment Kuran, "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), 7.

³ Kuran, "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri", 8.

⁴ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/28.

Onat'a göre; "geçmiş/mazi, yaşananların, olup bitenlerin bütünü ifade eder. Tarih ise, bu bütünden, bize ulaşan bilgi kırıntılarına, bilgi ve belgelere dayalı olarak oluşturulan bir birikim ve tasavvurdur."⁵ Onat'ın, tarih tanımında kullandığı 'tasavvur' ifadesi üzerinde durulması gereken önemli bir ayrımdır. Bu ayırım, bilgi ile düşünce arasındaki farkın anlaşılması bakımından anlamlı ve gereklidir. Ahmed Cevdet Paşa ve İbn Bîşr'in aktarımlarına da bu ayırım farkında olarak yaklaşmakta fayda vardır.

Her ne kadar yazarlarının olayları değerlendirirken kendilerini konumlandıkları yer ile din ve dünya görüşleri, aynı olaya ait değerlendirmelerde farklılıklara neden olmuşsa da, tarihsel müktesebatları açısından iki eserin de önemi, göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Aynı tarihsel kesitte, aynı olayları ele alarak yazılan iki eserdeki, doğrudan ya da satır aralarındaki değerlendirmelere yansıyan yaklaşım farklılıklarının dikkat çekmesi böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Ancak çalışma, hiçbir yönüyle, yazarlarının perspektifleri nedeniyle söz konusu eserlerin, manipülatif yahut tamamen sübjektif oldukları gibi bir iddia taşımamaktadır. Buradan hareketle öncelikle Ahmed Cevdet Paşa ve Osman b. Bîşr'in ilmî kişilikleri üzerinde durulduktan sonra, yazarların çalışmaya örnek teşkil edecek bazı olaylar hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecektir. Son olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın Vehhâbî fikirlere yönelik eleştirileri bağlamında, *Tarih-i Cevdet*'in mahiyetinin kısa bir analizi yapılacaktır. Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilerek ortaya konulan çalışma, bakış açısındaki farklılık ile tarihçinin konumunun, olayları değerlendirme biçimleri üzerindeki yansımalarını, karşılaştırmalı bir yaklaşımla, Vehhâbîlik olgusu üzerinden örneklendirmeyi hedeflemektedir.

1. Ahmed Cevdet Paşa ve Osman b. Bîşr'in Tarihçiliği⁶

⁵ Hasan Onat, "Tarih Bilgi ve Bilincimiz Ne Kadar Sağlıklı", *Kişisel. Hasan Onat*, erişim: 6 Aralık 2020. <http://www.hasanonat.net/index.php/58-tarih-bilgi-ve-bilincimiz-ne-kadar-sagl-kl>

⁶ Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihçiliği ve Türk tarihçiliğine katkıları ile ilgili yapılmış birden fazla çalışma olduğundan, araştırmamızda bu husus hakkında özet bilgi verilerek, konu hakkında yapılmış çalışmalara değinilmekle iktifa edilecektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 6/1584-1586; Mücteba İlgürel, "Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarında Vasıf Tarihi", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), 115-126; Bekir Kütükoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), 107-114; Yücel Özkaya, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Arşiv Belgelerini Kullanış ve Değerlendirışı", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

27 Mart 1237/1822'de Lofça'da doğan Ahmed Cevdet Paşa, devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir bürokrat olmanın yanı sıra ününü daha çok ilmi çalışmalarından alan, meşhur bir Türk âlimdir.⁷ Cevdet Paşa, ulemanın katkısı ile bilimsel verilerden yararlanılarak hazırlanan kanunların, siyasi hâkimiyetin en temel gereksinimlerinden olduğunu ve Batı'nın siyasetteki hâkimiyetinin, bu anlayışa riayet etmelerinden ileri geldiğini düşünmektedir.⁸ Bu nedenle o, devletin çöküşü konusunda siyasiler kadar aydınları da sorumlu tutmuştur. Cevdet Paşa, sorunları kavramayı, onlara çözüm üretmeyi ve gelecekte ortaya çıkabilecek durumların hazırlıklarının yapılmasını, aydınların görevleri arasında saymıştır.⁹ Onun ilme ve ilmi çalışmaya verdiği önemi eserinin hazırlanma aşamasında başvurduğu kaynakların çeşitliliğinde görmek mümkündür. Cevdet Paşa'nın eserinin önemi, kaynaklarının çeşitliğinden de öte, bunların eleştirel yaklaşım ile kaynak kritiği süzgecinden geçirilerek kullanılmış olmasından ileri gelmektedir.¹⁰

Cevdet Paşa, tarihi belgeleri yorumlama ve değerlendirme bakımından modern tarihçiliğin öncülerinden kabul edilir.¹¹ O, aynı zamanda pek çok bilgi ve resmi belgeyi eseri *Tarih-i Cevdet*'te ilk defa

---

Basımevi, 1986), 145-162; Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Kullanılan Yabancı Kaynaklar ve Terimler", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), 173-197; Ayhan Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", *Ahmed Cevdet Paşa 9-11 Haziran 1995 Sempozyum Bildirileri* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 17-58; Christoph Neuman, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 64-71; Christoph Neuman, *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, trc. Meltem Arun (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000); Mustafa Oğuz, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği* (Konya: Kömen Yayınları 2014); Bedri Gencer, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasî, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri*, edt. Süleyman Hayri Bolay (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 58-102.

⁷ Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/443.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sad. Dündar Günday (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1976), 1/27.

⁹ Ayhan Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyum Bildirileri 9-11 Haziran 1995* (Ankara: TDV Yayınları 1997), 34.

¹⁰ Vakanüvis tarihleri, mecmualar, lâyhalar, sefaretnameler ve Arşiv Belgeleri ile olaylara tanıklık eden kişilerin görüşleri, bunlardan bazılarıdır. Necdet Hayta, Uğur Ünal, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908)", *Türkiye'de Tarih Yazımı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 141.

¹¹ Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi* 2/2 (2013): 113.

yayınlayan isim olarak bilinmektedir.¹² Eserinin tam adı; *Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Âliyye*'dir. Encümen-i Dâniş tarafından, Vakanüvis olarak tayin edilen Cevdet Paşa, eserinde, 1188/1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1241/1826 yılları arasındaki; siyasî, içtimâî, iktisadî ve kültürel olaylara yer vermektedir.¹³

Ahmed Cevdet Paşa, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçileri arasında farklı bir konuma sahiptir. Arşiv belgeleri ile resmi yazışmaların yanı sıra batılı kaynakları da kullanıyor olması ve eserlerini çağdaşlarına nispetle daha ilmi bir metotla kaleme alması, onun ilmî farkını ortaya koyan yönlerinden bazılarıdır. Cevdet Paşa'nın iktibaslarına, yerli ve yabancı pek çok eser kaynaklık etmiştir. Bunlar arasında; Vâsıf Efendi, Sadullah Enverî Efendi, Mehmed Emin Edip Efendi, Halil Nuri Bey, Mehmed Pertev Efendi, Mütercim Ahmed Asım Efendi, Şanizâde Mehmed Atâullah Efendi, Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi gibi, kendisinden önceki vakanüvislerin eserleri ile zaman zaman başvurduğu Mısırlı tarihçi Ceberti'nin *Târîhu Acâibi'l-Asar*'ını anmak mümkündür.¹⁴ Eserinde, İbn Haldun'un ilmî metodunu takip eden Cevdet Paşa'nın sebep-sonuç ilişkisine oldukça önem vermesi dikkat çekicidir. Bu yönü, onu diğer vakanüvislerden ayıran en belirleyici özellik olarak değerlendirilir.¹⁵ Öte yandan Cevdet Paşa'nın, zaman zaman yorumlarında, devletin resmî söyleminin dışına çıkamadığı ve tarafsız kalamadığı gerekçesiyle eleştirildiği belirtilmelidir.¹⁶

Vehhâbilik tarihi ile ilgili müstakil bir eser kaleme alan Osman b. Abdullah b. Osman b. Ahmed b. Bişr ise 1194/1780 yılında, Riyad'ın kuzeyinde bulunan Celâcel (جلجل) şehrinde, Benî Temim kabilesinin bir kolu olan Benî Zeyd ailesinde dünyaya gelmiş ve 1290/1873 yılında, burada vefat etmiştir.¹⁷ Sudeyr, Şam ve Riyad gibi merkezlerde eğitim alan İbn Bişr, 1224/1809 yılında Der'iyye'ye gitmiş ve Muhammed b. Abdülvehhâb'ın oğlu ve kendisinden sonraki

¹² Örneğin Cevdet Paşa, Sened-i İttifak metnini arşiv belgelerinden yararlanarak ilk kez ortaya koymuştur. Yine Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen adalet fermanlarını inceleyerek, ortak nokta ve fikirlere dikkat çekmiş ve eserinde bu belgelere yer vermiştir.

¹³ Bu zaman dilimi Vehhâbilik tarihi açısından değerlendirildiğinde; I. Suud Devleti'nin (1744-1823) kuruluşundan II. Suud Devleti'nin (1823-1889) ilk yıllarına tekabül etmektedir.

¹⁴ Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", 22.

¹⁵ Oğuz, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*, 78.

¹⁶ Neuman, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası", 66.

¹⁷ Osman b. Abdullah İbn Bişr, *Unvanü'l-mecd fi tarihi Necd*, thk. Abdurrahman b. Abdullatif b. Abdullah Âlü's-Şeyh (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 1982), 1/17.

halefi, Muhammed b. Abdulvehhâb b. İbrahim'den *Kitabut'-Tevhîd* dersleri almıştır. İbn Bişr'i önemli kılan; onun, aynı zamanda Vehhâbî topluluğun bir üyesi olması ve yaşanan olayların büyük bir kısmına bizzat tanıklık etmesidir.¹⁸ Bu özelliği, kuşkusuz, onun olayları yorumlama biçimine de yansımıştır.

İbn Bişr, kendisinden önceki tarihçileri ve eserlerini, yalnızca tarihi malumat vermeleri ya da olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi üzerinde durmamaları gibi gerekçelerle eleştirmiştir.¹⁹ Ona göre; bu eserlerde yazılanların, çok azı hariç hepsi aynıdır ve hiçbirisi tarihsel açıdan güvenilir değildir.²⁰ Çünkü bu kaynaklar, Suud ailesi ile ilgili gereksiz detay vermekten öteye gidememiştir. Bu durum da, kendisini böyle bir eser yazmaya yönelten temel saik olmuştur.²¹ Micheal Cook'a göre, İbn Bişr'in kendinden önceki tarihçiler hakkında dile getirdiği bu eleştiri, iki temel gerçeklik ile açıklanabilir. Birincisi, Vehhâbî hareket öncesindeki Necid toplumu, dış dünyadan haberdar olmasına rağmen; diğer yerleşik toplumlardan uzak duran, kapalı bir toplum izlenimi vermekteydi. Bu durum, onların diğer

¹⁸ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/6, Ayrıca Krş. Güner, Selda, *Osmanlı Arabistan'ında kıyam ve tenkil: Vehhâbî-Suûdiler (1744-1819)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 21.

¹⁹ İbn Bişr'den önce kronolojik tarih anlayışı doğrultusunda yazılmış yedi eser bulunmaktadır. al-Juhany'nin, Vehhâbî tarihçiler ve Necid bölgesinin Vehhâbî hareket öncesindeki tarihi konusundaki en kapsamlı çalışmalarından biri kabul edilen araştırmasında yer alan bilgilere göre bu eserler şu şekildedir:

1. İbn Bessâm (1040/1630): Eserin varlığı kesin olmakla birlikte yayınlanmamıştır ve henüz yeri tespit edilememiştir.

2. Mankûr (1125/1713): *Tarih*, isimli eseri, 'A. el-Huvaytır tarafından tahkik edilerek 1970 yılında Riyad'da basılmıştır. İki cilt halindedir. 1044/1634 ile 1112/1700 yıllarını ele almaktadır.

3. İbn Rebi'a (1158/1745): 948-1148/1541-1735 yılları arasını ele almaktadır.

4. İbn 'Udayb (1160/1747): 1059-1153/1649-1740 yılları arasını ele almaktadır.

5. İbn Yusuf (1173/1759'dan sonra): 948-1173/1541-1759 yılları arasını ele almaktadır.

6. İbn Abbâd (1175/1761): 1011-1175/1602-1761 yılları arasını ele almaktadır.

7. İbn Mansur (1200/1786'dan sonra): 850-1146 yılından başlayarak 1200/1785 yılları arasını ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Uwidah Metaireek al-Juhany, *The history of Najd Prior to the Wahhâbis: a study of social, political and religious conditions in Najd during three centuries preceding the Wahhâbi reform movement* (Doktora tezi, University of Washington, 1983), 9-11; Micheal Cook, "The Historians of Pre-Wahhâbi Najd", *Studia Islamica* 76 (1992): 163-176.

²⁰ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/30.

²¹ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/30.

toplumlardaki sosyal ve bilimsel ilerlemelere duyarsız kalmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. İkincisi ise ilk neden ile bağlantılı olarak; kapalı toplum yapısının, tarihsel mirasın yok olması tehdidi ile karşı karşıya kalınması tehlikesini bertaraf edeceği anlayışıdır. Bu yapıdaki toplumlarda sözlü kültür yaygın olmasına rağmen; yazılı anlamda diğer milletlere karşı kültürel ve tarihsel miraslarını savunma ve koruma ihtiyacı hissedilmemektedir. Bu da ilmi ve edebî düzeydeki gelişimin önünde büyük bir engel olmuştur. Tarih yazıcılığına da sirayet eden bu yaklaşım, doğruluk ve güvenilirliği ortaya konulamayacak bilgilerin kaynaklara girmesine neden olmuştur. Vehhâbi hareketin yayılması, Necid toplumunun diğer toplumlarla daha yakın ilişki içerisine girmelerini gerektirmiştir. Bu durum, İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların farklı kültürlerle karşılaşmaları ve İslam'ı tanıtmak amacıyla ilmi ve fikri yönden kendilerini geliştirmek durumunda kalmaları örneğini çağrıştırmaktadır. Cook'a göre; Vehhâbi tarihçiler de, benzer sebeplerle, kendilerinden önceki eserlere oranla nispeten daha gelişmiş eserler kaleme almak durumunda kalmışlardır.²² İbn Bişr'in *Tarih'i* de bunun ilk örneklerindedir.

Daha önceki kronolojik tarih metinlerinde, yeterli düzeyde bilgiye ulaşamadığından yakınan İbn Bişr, eserinde çoğunlukla Muhammed b. Ali b. Selûm'un (1246/1830)²³ verilerinden yararlanmışır. İbn Bişr, sosyal tarih bakımından, kendisinden önceki tarih kitaplarında dikkatini çeken eksiklikleri gidermek gibi bir ideal ve iddia ile yola çıktığını dile getirir. Bu amaçla onun; Vehhâbiliğin doğduğu ortamın, dinî ve sosyolojik arka planının bir resmini ortaya koyma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte onun, Vehhâbi hareketin bir mensubu olması hasebiyle; içerden bir göz olarak, olayları değerlendirme biçimi ve zaman zaman olaylar arasındaki bağlantılara dair öznel yorumları, aktarımlarının güvenilirliğinin sorgulanmasına zemin oluşturmaktadır.

İbn Bişr, eserini yazma aşamasında ulaşabildiği kaynakları incelediğini, ancak bunlardan doğruluğundan emin olmadığı hiçbir bilgiyi eserine dâhil etmediğini kaydetmiştir. Olaya doğrudan şahit olan yahut yalan söyleme ihtimali olmayan kaynaklardan yararlandığını dile getiren İbn Bişr, Necid tarihi hakkında elde ettiği bazı bilgilere, güvenilirliğinden emin olmadığı için bilinçli bir şekilde yer vermediğinin de altını çizmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde,

²² Cook, "The Historians of Pre-Wahhâbi Najd", 175.

²³ Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Abdullah b. Ali Amiri Necdi İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vabile ala daraihi'l-Hanabile*, thk. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1996), 3/1007-1012.

onun temel düzeyde bir kaynak kritiği yaptığı söylenebilir. Yine de, bu yaklaşımı, bazı abartılı aktarımlarının önüne geçememiştir.²⁴ Kaynaklarını yalnızca kendi bölgesi ile sınırlı tutmuş olması, bilgi çeşitliliği bakımından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan İbn Bişr'in eserinde, karşıt görüşlerden hiçbirine yer vermemesi, Vehhâbî topluluğun bir üyesi/savunucusu olması ve sık sık kullandığı "bize göre" ifadeleri, eserin güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Bu unsurlar göz önüne alındığında; onun da tıpkı Cevdet Paşa gibi, kendine göre bir takım değerleri koruma içgüdüsü ile hareket ettiğini söylemek mümkündür.

2. Tarihsel Olarak Vehhâbîliği Ele Alış Biçimleri

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*'inde, Vehhâbîlik ve Muhammed b. Abdülvehhâb'a dair ilk bilgileri, 1191/1777 yılı içerisinde yaşanan olaylar bahsinde, "Ahvâl-i Muhammed b. Abdülvehhâb Necdî" başlığı altında verir.²⁵ Vehhâbîliğin ortaya çıktığı Necid bölgesinin tarihsel arka planına vurgu yapan Cevdet Paşa, bu bölgede peygamberlik iddialarında bulunan Müseylemetu'l-Kezzab'ı anarak; Muhammed b. Abdülvehhâb'ı, "eski fikirlerin takipçisi veya en azından aynı üslubun taklitçisi"²⁶ olmakla suçlar. Onun Muhammed b. Abdülvehhâb'a karşı tavrını ele veren farklı değerlendirmelerine de rastlanılmaktadır: "... Müseylemetu'l-Kezzab'ın yerinde zuhur etmesi ve Müseyleme muharebesinde şehid olan Ashâb-ı Kirâm'ın kabirlerini hedm eylemesi kazıyyeleri Müseylemetu'l-Kezzab'a bi'su'l-hâlef olduğuna şahid-i adl olduğu ednâ mülâhaza ile ma'lûm olur."²⁷

Eserini, Cevdet Paşa ile yaklaşık olarak aynı tarihlerde kaleme alan çağdaşı İbn Bişr, meseleyi; 'Vehhâbîlik öncesi' ve 'Vehhâbîliğin ortaya çıkması ile birlikte yaşanan süreç' şeklinde iki döneme ayırır ve Vehhâbîlik öncesi dönemi, 'Cahiliye dönemi' olarak adlandırır. Ona göre Muhammed b. Abdülvehhâb, gönderildiği toplumun dinini yenilemek ve Peygamberin sünnetini ihya etmek üzere gelmiştir.²⁸ Bu nedenle o, İbn Abdülvehhâb'ı, dinin koruyucusu (ناصر الدين) ve yenileyicisi (مجدد) olarak nitelendirmiştir. Eserinde İbn Abdülvehhâb'ın biyografisine detaylı bir şekilde yer veren İbn Bişr, Vehhâbîliğin tarihini İbn Abdülvehhâb'ın 1138/1726 yılında

²⁴ Al-Juhany, *The History of Najd*, 15, 22.

²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/356.

²⁶ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 19.

²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7/190.

²⁸ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/25.

Uyeyne'den çıkartılarak Hureymila'ya göç etmesi hadisesinden itibaren başlatır.²⁹

Cevdet Paşa, Vehhâbiliğin ortaya çıkışından başlayarak İbn Abdülvehhâb'ın, "Der'iyye Şeyhi Muhammed b. Suûdi" ile anlaşması sayesinde güçlendiği ve hâkimiyetinin genişlediği süreci özetleyerek, şu sonuca varır: "Kargaşa küçük bir kıvılcım iken önünün alınmaması sonucu büyük bir ateşe dönüştü ve söndürülmesi için de çok büyük çaba sarf edilmek durumunda kalındı."³⁰ İbn Abdülvehhâb'ın tarih sahnesine çıkışı olgusu; bir taraf için, "dinin korunması ve yenilenmesi" olarak nitelendirilirken; diğer tarafta, "kargaşa ve söndürülmesi gereken bir ateş" olarak değerlendirilmiştir.

Cevdet Paşa, Vehhâbileri ikinci defa 1191/1777 olayları ve sonrasında 1208/1794 yılına kadarki siyasi gelişmeler sırasında "Vehhâbilerin Çıkardığı İlk Karışıklık" başlığı altında inceler. Vehhâbiler, aradan geçen 17 yılın ardından, Necran ve (Ahsâ) Lahsa'yı ele geçirmiş, Mekke Şerifi Galib b. Mesâ'id ve ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Aynı yıl, hareketin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb hayatını kaybetmiştir. Cevdet Paşa, *Vasıf Tarihi*'ne dayanarak, Mekke Şerifi ve Şam Valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın, yaklaşan Vehhâbi tehlikesinden İstanbul'u haberdar etmesi üzerine, 1208/1794 yılı Rebiyülevvel ayında Sadrazam ve Sudur-u Uzzam'dan oluşan "meşveret erbabı"nın toplandığını aktarır. Toplantı, meselenin şer'î boyutunun da tartışılması gayesiyle Şeyhülislam konağında gerçekleşmiştir.³¹ Bu nokta, ortaya çıkışı üzerinden yarım asır gibi bir süre geçmesine karşın Vehhâbiliğin, devlet kademesinde şer'î boyutları ile yeni yeni ele alınmaya başlandığı tarihe işaret etmesi bakımından önemlidir. Cevdet Paşa, bu toplantının, hareketin Hicaz kapılarına kadar dayandığı bir dönemde gerçekleşmesini, oldukça geç kalınmış bir teşebbüs olarak görmüş ve eleştirmiştir.

Cevdet Paşa, 1213/1799 yılı olayları arasında, Ahsâ'nın Vehhâbilerden alınması için yapılan muharebeye, "Lahsa Olayları" başlığı altında değinir. Bu döneme dair aktardığı bilgilere göre; Bağdat kethüdası Ali Paşa'nın askeri, Ahsâ'dan dönüştü, "zahiresizlikten" dağılmış; ancak Ali Paşa, her şeye rağmen, Vehhâbilerle savaşmak için elinde kalan askerle birlikte yeniden Suud'un üzerine yürümüştür. Diğer taraftan Suud, Osmanlı'ya muhalefet etmediklerini savunmuştur. Gerekçe olarak, "Lahsa'nın Osmanlı hükmü altında bulunmadığını ve halkının Rafizî olmalarını"

²⁹ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/18; Krş. Güner, *Vehhâbi-Suûdiler*, 21.

³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/358.

³¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3/1507.

ileri sürmüştür. Müslüman olmayan bir topluluk üzerine savaş açılmasında dinen bir beis olmadığından “kılıçla Müslüman etmişlerdir.” İdaresi altında olmayan bir bölgede yaşananlar noktasında Osmanlı ile ilgili bir durum olmadığı gerekçesi ile devlete karşı bir mukavemetlerinin olmadığını dile getirmiştir. Cevdet Paşa bu olayı, “Vehhâbilerin içine düştükleri tehlikeli bir durumdan anlaşma yolu ile yakalarını kurtarma emelleri”³² şeklinde yorumlamıştır. Cevdet Paşa, Ali Paşa’nın askerlerinin savaşmayı çok istediklerini, ancak Vehhâbilerin siperlerinin korunaklı olduğunu, Ali Paşa’nın elinde top bulunmadığını ve içilebilir su kuyularının Vehhâbilerin siperlerinde yer aldığını aktarmaktadır.³³ Her ne kadar Cevdet Paşa barış yapmayı Suud’un teklif ettiğini ve Ali Paşa’nın ve askerlerinin savaşmak için son derece istekli olduğunu ısrarla vurgulasa da, Ahsâ’nın Vehhâbilerin elinde kalması ve şartlar açısından Vehhâbilerin üstün durumda bulunmasından anlaşılacağı üzere, barış yapmak zorunda kalan tarafın aslında Ali Paşa olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa’nın her şeye rağmen “asi” ve “eşkiya” olarak nitelendirdiği bir topluluğun üstün duruma geçişini belirtememesi, Osmanlı’ya bağlılık refleksi olarak değerlendirilebileceği gibi resmî belgelerin dilini kullanmasının bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

1213/1799 yılı olaylarının İbn Bişr tarafından nasıl aktarıldığına baktığımızda, sonuç açısından aynı noktaya varılsa da; bilgilerin aktarılma biçiminin, Cevdet Paşa’dan farklı olduğu görülmektedir. İbn Bişr, Bağdat Valisi Süleyman Paşa’nın Necid üzerine yaptığı seferi konusuna, Süleyman Paşa’ya destek veren çevre kabilelerin isimlerini, üyelerinin hangi ırktan olduklarını ve toplam sayılarını vererek başlar. Süleyman Paşa’nın, Necid üzerine düzenlediği seferde; “İraklılar, Kürtler ve Muhammıra³⁴”dan katılanlarla oluşturulan on sekiz bin kişilik bir ordunun bulunduğu bahseder.³⁵ Ardından bu grupların isimlerini vererek bir taraftan da aslında Vehhâbîliğe karşı olan grupların tespitini yapmaktadır. Ayrıca İbn Bişr’in on sekiz bin olarak verdiği rakamın, yedi sekiz bin kişi civarında olduğu tarihsel gerçeklerle daha çok örtüşmektedir.³⁶

³² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7/1737.

³³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7/1734-1737.

³⁴ Dinî bir sembol olarak kırmızı elbise giyen ve değişik bölgelerde farklı isimlerle anılan aşırı fırka. Bkz. Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 206. Ayrıca bk. Aliev Saleh Muhammedoğlu, “Hürremiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/500-501.

³⁵ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/252-253.

³⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti*, 31.

Cevdet Paşa'nın yorumları Osmanlı'ya bağlılığın bir yansıması olarak görülebilecekken; İbn Bişr'in yorumlarının altında da, Vehhâbîler'in bu kadar kalabalık bir ordu karşısında başarı elde etmelerinden duyulan övünç ve memnuniyet ile Vehhâbîliğe bağlılık refleksinin yattığı söylenebilir. Bu örnekler, bir tarihçinin objektif kalamaması olgusunun sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde İbn Bişr, Cevdet Paşa'nın üzerinde durduğu ve tam metnini verdiği; Suud tarafından, Ali Paşa'ya anlaşma yapmak amacıyla gönderilen tahrirattan da bahsetmemektedir. İbn Bişr'in aktarımlarına göre, Ali Paşa yaşadığı hezimet ve başarısızlığın ardından sulh talebinde bulunmuş ve talebinin Suud tarafından kabul edilmesinin ardından, salimen vatanına dönmüştür. Aynı yıl, Necidlilerin hac ibadetlerini yapabilmeleri, elde edilen başarının kesin bir göstergesidir.³⁷ Cevdet Paşa ise yaşananları, 1215/1801 yılı olayları sonrasında Vehhâbîlerin kuvvetinin artmaya başlaması ve Osmanlı için "Arabistan Meselesi"nin ortaya çıkması³⁸ şeklinde yorumlar. Zira Vehhâbîler, bu süre zarfında; Riyad, Necran, Ahsâ ve Katifi' ele geçirmiş dahası ilk kez hac yapmak üzere Haremeyn'e girebilmişlerdir.³⁹

Vehhâbîlik tarihi ve Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir hadise olan, Kerbelâ Baskını'nı ele alma biçimleri de, iki tarihçinin perspektifinin ortaya konulması bakımından özel bir örnektir. 1217/1802 yılında Vehhâbîler ile Necef halkı arasında yaşanan ve Kerbelâ Baskını olarak bilinen olayda çok sayıda insan yaşamını yitirmiş ve olayın yankıları bütün İslam dünyasında hissedilmiştir. Bu hadise ile Vehhâbîler'in tanınırlığı artmış, yapabilecekleri ve güçleri kavranmış olmuştur. Cevdet Paşa, Müslümanların koruyucusu vasfını haiz Osmanlı Devleti için oldukça sarsıcı olan ve İran ile ilişkiler bağlamında önem taşıyan bu olayı, detayları ile aktarmaktadır. Ona göre iki bin Neceflinin katledilmesi ve Hz. Hüseyin'in türbesinin yağmalanması ile sonuçlanan bu meselenin, görünen boyutlarının yanında görünmeyen boyutları da bulunmaktadır. İbn Bişr tarafından birkaç yıl önce Necef halkı ile ticari ilişkiler esnasında yaşanan bir anlaşmazlık sonucu çıkan olaylarda hayatını kaybeden üç yüz Vehhâbî'nin kan bedelinin ödenmemesi neticesinde çöl kuralları gereği intikam amaçlı bir hamle olarak aktarılan neden; Cevdet Paşa'ya göre, meselenin görünen ya da gösterilmeye çalışılan yönüdür. Oysa ona göre, böyle bir baskının temel amacı, Irak bölgesine saldırmak ve bu sayede etki gücünü artırmaktır. İbn Bişr, yaşanan olayların çözümü için kabile

³⁷ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/256.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1813.

³⁹ Güner, *Vehhabî-Suûdler*, XVI.

reislerinin kendileri ile hiçbir görüşme girişimlerinin olmamasını, baskının haklı gerekçesi olarak görürken; Cevdet Paşa, baskın için Gadir-i Hum kutlamalarının sonrasının seçilmesinden, ne derece kötü niyetli olunduğunun anlaşılabilceği sonucunu çıkarmaktadır. Ona göre, kutlamalardan yorgun düşen halk gecenin ilerleyen saatlerinde gafil avlanmış ve bu sayede binlerce kişi katledilmiştir. Kaldı ki, türbedeki değerli eşyaların Der'îyye'ye kaçırılması da Vehhâbilerin kan dökücü ve yağmacı anlayışlarının göstergesidir.⁴⁰

Her iki tarihçi de bahsi geçen olayları detaylı bir şekilde ele almasına rağmen baskın ile ilgili olarak Şii-Vehhâbî çatışmasına hiçbir şekilde değinmemektedir. İbn Bişr, olayları Hazail kabilesi ile Vehhâbiler arasında yaşanan anlaşmazlığın neticesinde, öldürülen Vehhâbiler için intikam alma isteği olarak yansıtırken; Cevdet Paşa, intikam isteğinden bahsetse de; asıl nedenin Vehhâbilerin yayılma politikası olduğunun altını çizmektedir. Zira ona göre, 1217/1802 yılından itibaren Vehhâbilerin “yaptıkları saldırılar ve taşkınlıklar çekilmez hale gelmiştir.” Cevdet Paşa, bu yıldan itibaren “Vehhâbilerin Arabistan'ı ne şekilde ele geçirmeye çalıştıklarını”⁴¹ analiz etmeye başlar.

Cevdet Paşa'ya göre Muhammed b. Abdülvehhâb, bir kabile reisi olmamasına rağmen Muhammed b. Suud ile işbirliği yaparak “onun eliyle kuvvetli bir cemiyet elde etmiştir.”⁴² Mekke Emiri Şerif b. Surûr'un, 1190/1776 yılında durumun tehlike arz ettiğini Dersaadete bildirmesinin ardından; Cidde, Şam ve Bağdat valilerinden konu ile ilgili tahkikat yapılması talep edilmiştir. Valilerin, İbn Abdülvehhâb'in tehlike arz etmediğini bildirmesi üzerine meselenin çözümü ile ilgilenilmemiştir. Cevdet Paşa'ya göre, Vehhâbilerin genişleme çabaları sırasında özellikle, Osmanlı'nın dikkatini çekmeyecek şekilde hareket etmeleri, yayılmalarının yolunu açmıştır. O, sorunun bu hale gelmesini Osmanlı yöneticilerinin siyasi beceriksizliğine bağlayarak şu değerlendirmede bulunur: “Bu cemiyet gereği gibi tesis edinceye dek devletçe üzerlerine bir hareket vukuundan sakınarak, Devlet-i Aliyye'nin nazar-ı dikkatini celb edecek hareketten bir müddet için kaçınarak gizli kalmak istedi. O zamanlar Devlet-i Aliyye memurlarının bu gibi hususlarda politikaları pek zayıf olduğundan Vehhâbilerin maksat ve hedeflerinin ne olduğunu anlayamamışlardı. Mekke Emiri bu işin fenaya varacağını anlamış ise de devlet adamlarına anlatamamıştı.”⁴³

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1835-1837.

⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1848.

⁴² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1858.

⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1859.

Vehhâbilerin ortaya çıkışı bazı kaynaklarda, I. Abdülhamid dönemi içerisinde tarihlendirilir. Bunu, ortaya çıkıştan ziyade, Vehhâbilerin Osmanlı'da ciddi bir mesele olarak değerlendirildiği dönem şeklinde ifade etmek daha doğru olacaktır. Zira I. Abdülhamid'den iki dönem önce; I. Mahmud zamanında, Mekke Emiri Şerif Mes'ud b. Said (1165/1752), Mekke ulemasından 1162/1749 yılında aldığı fetva gereğince; Muhammed b. Abdülvehhâb'in katlinin vacip olduğunu Babıâli'ye bildirmiştir. 1163/1750 yılında cevaben, gerekirse Muhammed b. Abdülvehhâb'in katledilmesinin dini ve siyasi bir gereklilik olduğuna dair I. Mahmud tarafından gönderilen ferman⁴⁴ konunun daha önceden Osmanlı'nın gündeminde olduğunu göstermektedir.

Zekeriya Kurşun, 1163/1750 yılında I. Mahmud tarafından meselenin bir an önce halledilmesinin dini ve siyasi bir gereklilik olduğuna dair bir ferman yayınlanmış olmasına rağmen devletin Vehhâbîlik meselesini anlamakta geç kaldığı fikrine ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtir.⁴⁵ Aslında I. Mahmud'un yayınladığı ferman ile Vehhâbî meselesi hakkında çözüm arayışlarına girilmiş, ancak devletin daha büyük sorunlar ile baş etmek zorunda kalması ve bölgenin merkeze uzaklığı göz önünde bulundurulacak olursa; alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Cevdet Paşa da, sorunların en başından çözülememesini; yerel yöneticilerin meselenin ciddiyetini merkeze aktarmak konusunda yetersiz kalmalarına bağlamıştır.

1208/1793-1217/1803 yılları arasında Vehhâbîler sınırlarını genişletmeye devam etmişlerdir. Vehhâbîler bu süreçte; Kuveyt, Maskat, Bahreyn, Kavasım, Re'su'l-Hayme gibi yerlere defalarca seferler düzenlemiş ve buralarda yağmalar yapmıştır. Umman Şeyhi, bu işgal ve yağmalar karşısında Vehhâbîlere yılda 12000 Rupi vergi vermek ve 'Vehhâbî mezhebinin' varlığına müsaade etmek şartı ile anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeler ve vergilerden sağlanan gelirler neticesinde Vehhâbîler güç kazanmış ve kontrol altına alınmaları zorlaşmıştır. Bu durumun sorumlusu olarak gördüğü devleti ve ulemayı eleştiren Cevdet Paşa, Vehhâbîlerin Taif'i ele geçirmelerini, "o güzelim kasabayı altına üstüne getirerek harab" eylemleri olarak yorumlayarak; bütün bunları daha önce yaşanan bir sürecin sonucu olarak şöyle değerlendirmiştir: "Vehhâbîlerin üzerine elli altmış sene evvel hareketle izale ve istisalleri lazımdı. Devlet-i Âliyye'nin bu yolda vaki olan ihmal ve tekâsülünden istifade ederek alanlarını genişlettiler. ... Vehhâbîlerin Taif tarafına tecavüzleri Sultan Selim Hazretlerine helecan verdiği gibi vükelâyı

⁴⁴ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 105-106.

⁴⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 27.

devlet dahi Mülâhaza-i encamkâr ile düçar-ı endişe ve hayret olarak iş meydana koymağa mecbur oldular. Amma reisül ulema olan Veli Efendi zadenin bu babtaki malûmatı şundan bundan işittiği amiyane haberlerden ibaret olarak henüz hakikat hale vakıf olamadığından Vehhâbilerin bu türlü hareketlerinin şürefa'yı Mekke ile beyinlerindeki münafeseye haml ile din ve devletçe mühim bir mesele olduğunu derk ve iz'an edememişti."⁴⁶

Cevdet Paşa'nın, Vehhâbilîği dinî ve siyasi yönü ile bir bütün halinde ele alınması gereken bir yapı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira o; devleti, toplumsal tedbirleri alma noktasında geç kalması; ulemayı ise, dinî açıdan meselenin ciddiyetine vakıf olamamaları gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre zamanında, bir taraftan devlet gerekli askeri önlemleri almış olsa; diğer taraftan da ulema, söz konusu topluluğun, dini açıdan toplumun sahih din anlayışına uygun olmayan bir yapı arz ettiği hususunda gerekli bilgilendirmeyi yapabilmiş olsaydı; mesele kökünden çözülür ve bu şekilde ciddi boyutta bir sorun haline gelmezdi. Öte yandan İbn Bişr'e göre, İbn Abdülvehhâb'ın daveti; toplum tarafından, yaşadıkları bütün sorunların çaresi olarak algılanmıştır. Dolayısıyla Vehhâbilik meşruiyetini toplumsal kabul üzerinden kanıtlamıştır. Davet toplumda bu denli karşılık bulmuşken ortadan kaldırılması amacıyla alınacak hiçbir tedbirin bir hükmü yoktur. Cevdet Paşa'nın aksine; Vehhâbilîğin, yalnızca tevhidi ve iyiliği emredip, kötülükten sakındırma hareketi olduğunu savunan İbn Bişr, "gücünü toplumdan ve içerdiği doğru hükümlerden alan" bir hareket için yayılmaktan doğal bir sonuç olamayacağını savunmuştur.

Cevdet Paşa, Vehhâbilerin ilerlemesinin hem Osmanlı devletinin siyasal ve toplumsal yapısı için çok ciddi bir tehdit oluşturduğunu; hem de dinî ve ilmî açıdan büyük bir tehlike arz ettiğini ortaya koyma çabası içindedir. Bu sebeple Taif'in ele geçirilişi olayını anlatırken satır aralarında, Vehhâbilerin din dışı kabul edilmesi gerektiği mesajını vermektedir. Eserinde onların Ehl-i Sünnet dışı, sapık inançlı ve yağmacı olduklarını vurgulayan Cevdet Paşa, Taif'in Vehhâbilerce ele geçirilmesinden sonra yaşananlara dair dikkat çekici bilgiler verir: "Vehhâbiler Taif'te buldukları eşyayı ordularına naklederek dağlar gibi yığdılar. Yalnız kitaplara itibar etmeyerek sokaklara attılar. Binâenaleyh Buhari ve Müslim'in Sahihleri, hadis kitapları, dört mezhep üzere yazılmış fıkıh kitapları. Edebiyat, fûnün vesairenden binlerce kitap ayaklar altında sürünür oldu. İçlerinde Mushaflar dahi bulunurdu. Lakin bunları kaldırmaya kimse cesaret edemezdi. Uzun müddet bunca kitap ve muteber eser ayaklar altında kaldı. Malların beşte birini emirleri, geri kalan kısmını da o vahşiler

⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1868.

aralarında taksim ettiler. Bazıları da bu esnada bazı yerleri kazarken mal bulduğundan Taif'in altında mal varmış diye bütün her tarafı kazdılar."⁴⁷ Cevdet Paşa, Vehhâbilerin, bedevî kültürün bir parçası ve sonucu olarak, ilme ve fikre değer vermeyen, yağmacı bir topluluk oldukları fikrini vurgulamaktadır.

Taif'in Vehhâbilerce ele geçirilişi hadisesi, İbn Bişr tarafından da ele alınmakta; ancak olaylar Cevdet Paşa'dan daha farklı bir üslup ve zaviyeden aktarılmaktadır. Cevdet Paşa'ya göre Mekke Emiri Şeyh Galip, askerleri ile birlikte Taif muhasarasına karşı mücadelesi esnasında, bir grup Vehhâbinin Mekke'ye doğru yola çıktığı haberini almış ve Mekke'yi savunmak amacıyla daha kısa bir yoldan Mekke'ye hareket etmiştir. Cevdet Paşa'ya göre, Şerif Galip askerlerine, "Taif'ten çıkarken müdafaa ve muhafazada metanet ve sebatla hareket edilmesini tenbih"⁴⁸ etmiş olmasına rağmen; kendisi Taif'ten ayrıldıktan sonra askerler de firar etmiş ve şehir müdafaa edilmemiştir. Bu sırada Taif halkının çoğunluğu Vehhâbilerce öldürülmüş veya esir alınmış, şehir ise yakılıp yıkılarak talan edilmiştir. Dolayısı ile Vehhâbiler, zulüm ve kıtal yapmıştır. İbn Bişr'e göre ise "Allah Taif'in fethini çatışma ve öldürme olmadan" nasip etmiştir. Ancak ilginçtir ki İbn Bişr, bu ifadesinin hemen ardından gelen cümlede, evlerde ve çarşılarda olan insanların öldürüldüğünü, kıymetli mallarının, silahlarının mücevherat ve kumaşlarının alındığını da dile getirmektedir.⁴⁹ Cevdet Paşa, yaşanan olayları zulüm ve isyan olarak değerlendirirken; İbn Bişr'in, meşru bir sefer sonucunda, zafer kazanılarak, ganimet elde edilmesi olarak yorumlaması dikkat çekicidir.

Taif'in de ele geçirilmesinin ardından, sırada Haremeyn vardır ve gerek Osmanlı, gerek civardaki valiler, gerekse Mekke Emiri elbette bu tehlikenin farkındadır. Cevdet Paşa, 1217/1803 yılında Vehhâbiliğin yayılmasını önlemek amacı ile toplanan meşveret meclisi üzerinde itina ile durmuştur. Daha önce dile getirdiği eleştirisini yine vurgulayan Cevdet Paşa, mecliste alınan karar gereğince Vehhâbî ulema ile konuşmak ve ittifak sağlamak üzere Osmanlı elçisi olarak tayin edilen Âdem Efendi'nin⁵⁰ Necid'e gönderildiği bilgisini aktarmaktadır. Ancak bu girişim ona göre; "biçarelik ve işin hakikatine vakıf olamamak"tan başka bir şey değildir. Cevdet Paşa, bu aşamadan itibaren Vehhâbî hareketin

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1870.

⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1869.

⁴⁹ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/261.

⁵⁰ Suud b. Abdülaziz ile görüşmek üzere Osmanlı tarafından görevlendirilen Âdem Efendi, görüşmeden bir netice alamamış, görev yeri olan Kudüs'e dönmüş ve kısa bir süre sonra 1219/1805 yılında burada vefat etmiştir.

ancak askerî kuvvet ile bertaraf edilebileceğini savunmaktadır. Zira ona göre geç kalınmıştır ve meselenin, “kalem ve lisan” ile çözüm aşaması çoktan geçilmiştir.⁵¹ Cevdet Paşa'nın aynı vurguyu birkaç yerde yapması dikkat çekicidir. Bu noktada İstanbul ulemasına karşı oldukça sert eleştirilerde bulunan Cevdet Paşa, çözüm arayışları kapsamında yapılan toplantılarda, âlimlerin ilmî olarak meseleye dair söyleyecek sözlerinin bulunmadığını ve kaygılarının şahsi menfaatlerini korumaktan öteye gitmediğini dile getirir. Hatta kişisel hesaplaşmalar yüzünden aralarındaki geçimsizliğin, asıl yükümlülüklerini yerine getirmelerine engel olduğunu ileri sürerek şunları aktarır: “İslâmların kıblesi olan Mekke'yi, herkese kâfir gözüyle bakan Vehhâbilerin kuşattıkları haberi gelmiş olduğundan âlimlere göre aralarındaki geçimsizliği bırakıp burasını düşünmeleri lazım gelirdi. Onlar birbirleri ile uğraştıklarından bu hususun görüşülmesi dahi Bab-ı Âli'ye kalmış idi.”⁵² Bu bağlamda dönemin ilim adamlarının rica ve kayırma ile iş yaptıklarını, örnekleri ile açıklayan Cevdet Paşa, bu konuda âlimlere çok sert eleştiriler yöneltmiştir.

Öte yandan Cevdet Paşa, Vehhâbilerle ilgili değerlendirmelerini Hicaz bölgesi ile sınırlı tutmayarak; Irak, Suriye, Yemen ve Mısır gibi bölgelerde yaşanan olayları da ele almak suretiyle meselenin toplumsal boyutuna dikkat çekmiştir. Ayrıca o, yaşanan olaylar hakkında sadece bilgi vermemiş bunun yanında kendi zaviyesinden sebep-sonuç ilişkileri üzerinde durarak olayların tarihsel arka planı hakkında analizler yapmıştır.

1218/1804 yılında Mekke'nin Vehhâbiler tarafından kuşatılması, İstanbul'da büyük bir infial yaratmıştır. Cevdet Paşa, meselenin çözümüne yönelik Vehhâbiler üzerine, Mısır Valisi Hüsrev Paşa komutasında bir kuvvet gönderilmesinin kararlaştırıldığını kaydeder.⁵³ Ancak bu esnada Hüsrev Paşa, Kölemen isyanları ile meşguldür. İbn Bişr'in konuya dair aktarımları çok daha farklıdır. Ele geçirilişinden sonraki yirmi gün boyunca, Mekke'deki kubbelerin ve bu nevî “alçak, yüksek ve orta” bütün şirk alametlerinin, ortadan kaldırıldığını kaydeden İbn Bişr, Vehhâbilerin İslâm'a olan hizmetlerini överek, bundan duyduğu minnetini dile getirmektedir. Yaşananlar üzerine Mekke Şerifi'nin, Suud b. Abdülaziz'den sulh talebinde bulunmasını ise, Müslümanlığın galip gelmesinin nişanesi olarak yorumlamıştır.⁵⁴

⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1866.

⁵² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1879.

⁵³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1881.

⁵⁴ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/264.

İki kaynak arasındaki aktarım farklılıklarının bir diğeri de Abdülaziz b. Suud'un öldürülmesi hadisesinde görülmektedir. Cevdet Paşa, meseleye 1218/1804 yılı olayları arasında kısaca değinmektedir. Ona göre bu olay, Şiilerin Kerbelâ baskınının intikamını almasından ibarettir.⁵⁵ İbn Bişr ise; Abdülaziz b. Suud'un, bir suikast sonucunda öldürülmesi olayı hakkında oldukça detaylı bilgiler vermekte; öldüren kişinin kimliğini ve bu eyleminin sebebini uzun uzun tartışmaktadır. Buna göre katil, Osman isminde, Diyarbakırlı (Âmedi) bir kişidir. Üstelik o, derviş kılığına girerek, Der'iyye'ye sırf bu amaç için gelmiştir. Suikast anı hakkında da bilgi veren İbn Bişr, katilin, elbisesinin altına hançer saklayarak, soru sorma bahanesi ile Abdülaziz'e yaklaştığını ve hançerini vücudunun çeşitli yerlerine saplamak suretiyle onu mescitte öldürdüğünü kaydeder. Burada asıl dikkat çeken nokta; öldüren kişinin kimliğine dair verdiği bilgilerdir. İbn Bişr, Abdülaziz'i katleden kişinin kimliği ile ilgili, her ne kadar Kürt bir derviş olduğu yönünde bilgiler bulunsa da bunun doğru olmadığını belirtir. O, Kürtlerin Rafizî olmadıklarını ve kalplerinde Müslümanlara karşı kin beslemediklerini belirterek, bu kişinin Kerbelâ'dan gelen habis bir Rafizî olduğunu aktarmaktadır.⁵⁶ Cevdet Paşa ve İbn Bişr'in, Abdülaziz suikastı ile ilgili aktarımları benzeşmektedir. Ancak, bir taraf meseleyi Kerbelâ baskını gibi bir vahşetin intikamı olarak yorumlanırken; diğer taraf, kalbinde Müslümanlara karşı kin besleyen kötü niyetli birinin kasıtlı bir eylemi olarak değerlendirmiştir.

Cevdet Paşa, Osmanlı yönetiminin, Vehhâbilerin güçlenmesine ve yayılmasına engel olamaması hakkında pek çok sebepten bahsetmekle beraber, bunlar arasında merkezi yönetimin idari zafiyetini ve sosyal/kültürel çevre ile uyum sağlayamaması durumunu öne çıkarmaktadır. Buna göre Devlet-i Âliyye, meselenin önemini kavrayıp tedbir almış olması gerekirken bu konuda ihmali ve ilgisizliği (tekâsül) olmuştur.⁵⁷ Bu durum, yöneticilerin İstanbul'dan, bölgenin güçlüklerini, Suud ailesinin etki ve nüfuz alanını anlayamamaları ve bölgedeki gelişmeleri gerçek manası ile idrak edememelerinin bir sonucudur. Diğer taraftan meselenin valiler tarafından çözülebilecek kadar küçük, önemsiz görmek gibi ciddi ve stratejik bir hata yapmıştır.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin gerek içeride gerekse dışarıda büyük meselelerle karşı karşıya olması ve Arabistan için ayrıca tedbir alabilecek güç ve imkândan yoksun

⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1902, 1929.

⁵⁶ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 6/266-267.

⁵⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1868.

⁵⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1898.

olması da bu konudaki başarısızlıkta etkili olmuştur.⁵⁹ Sosyo-kültürel sebepler arasında, Vehhâbilğin hitap ettiği kesimin; Bedevî hayat yaşayan bir topluluk olması, psikolojik, sosyolojik, zihinsel ve kültürel kodlar bakımından Osmanlı'nın şehir kültürüyle uyum sağlamadığı söylenebilir. Onlar, İslam'ı kabile dini gibi algılayıp, kendilerinden olmayan herkesi gayrimüslim ilan etmeye kalkışmışlardır. Üstelik bununla da yetinmemiş insanların mallarını ve canlarını helal görerek ganimet elde etme sevdasına kapılmışlardır. Bu durum yayılmalarını kolaylaştıran bir etken olmuştur.⁶⁰

Cevdet Paşa, 1219/1805 olaylarını ele alırken Vehhâbilik sorununu devletin en önemli meselesi olarak kabul eder ve günden güne güç kazanan bu harekete dair "Vehhâbilerin cezalandırılıp yola getirilmesi" başlığı altında önerilerde bulunur.⁶¹ Zira bu yıl, Vehhâbi korkusu münasebetiyle çevre illerden gelen hacılar Haremeyn'e girememiş, Mekkeliler dahi vakfe yapamamıştır. Vehhabî meselesine Osmanlı zaviyesinden yaklaşan Cevdet Paşa'ya göre, Vehhâbiler'in asıl amacı bütün Arabistan yarımadasını ele geçirmektir.⁶² Bu amaç doğrultusunda hareket eden Vehhâbiler, gün geçtikçe etki alanlarını genişletmekle birlikte Mekke ve Medine'nin dahi yönetim ve denetimine müdahale etmişlerdir. Söz gelimi Hac Emiri İbrahim Paşa, geri dönebilmek için Vehhâbilere kişi başı on kuruş geçiş parası ödemek durumunda kalmıştır. Bu bilgi İstanbul'a ulaşınca devlet adamları son derece müteessir olmuşlardır. Zira bu durum, doğrudan devletin yetki alanlarının ihlal edilmesi demektir.

İbn Bişr ise, 1219/1805 yılında Suud b. Abdülaziz'in emri ile Ebû Nakta künyesi ile bilinen Abdülvehhâb b. Âmir isimli bir şahsın, Cidde'ye muharebe etmek üzere gönderildiğini bildirir. Burada, Abdülvehhâb b. Âmir ve emrindekiler ile Şeyh Galib'in on bin kişiden oluşan ordusu arasında bir muharebe yaşanmıştır. Yaşanan muharebenin detaylarını aktaran İbn Bişr, bunun sonucunda ganimet olarak beş bin silah ele geçirildiği ve devlet tarafından yardım amaçlı gönderilen ve çoğunluğu Türkler'den oluşan altı bin kişinin öldürüldüğünü dile getirmiştir. Mekke Emiri Şeyh Galip ise bu hezimetin ardından Mekke'ye dönmek zorunda kalmıştır.⁶³ Cevdet Paşa'nın bahsettiği hac güvenliğinin ortadan kalkması, yaşanan bu çatışmalardan dolayı olsa gerektir. İbn Bişr, o yılki Hac ibadetinden

⁵⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/2016.

⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1857, 2174.

⁶¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1929.

⁶² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/2015.

⁶³ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/284-285.

ve yaşanan zorluklarından bahsetmeksizin; elde edilen zafere ve ganimetlere odaklanmıştır.

Cevdet Paşa, Vehhâbilerin sınırlarını günden güne genişletmeleri ve Müslümanların hac yapmasına mani olabilecek kadar etki güçlerini artırmalarının; devlet kadar halk üzerindeki olumsuz etkilerine de değinmiştir. Ona göre bu durum, devlet adamlarına karşı kin ve düşmanlığa neden olmuştur. Haremeyn'in Vehhâbilerin eline geçmesi ve tarihe Edirne olayları olarak geçen kalkışma hareketinin üst üste yaşanmasının oldukça vahim tesirleri olmuştur. Cevdet Paşa bu iki olayın, III. Selim'in tahtan indirilmesine kadar uzanan olayların fitilini ateşlediğini düşünür.⁶⁴

Nihayetinde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, oğulları Tosun Paşa ve İbrahim Paşa ile beraber, 1228/1813 yılında Mekke ve Medine'yi ele geçirmiştir. Cevdet Paşa, fetih olarak nitelendirdiği bu olayı şu şekilde değerlendirir: “Bu feth-i celilin şükran borcu ödensin diye rütbeli birçok ilim adamına payeler ödendi.”⁶⁵ İbn Bişr, haberi, “Tosun'un Askerlerinin Öldürmeksizin (biğayri kitâl) Mekke'ye Girişi” başlığı altında verir. Ardından “Muhammed Ali'nin Mekke'yi Ele Geçirmesi” bahsine geçer ve Mehmet Ali Paşa'nın şehre girişinin ardından, gün içerisinde yaşanan olayları aktarır. İbn Bişr, Mehmet Ali Paşa ve askerlerinin Mekke'ye girişinden, Mekke Şerifinin yardımcıları sorumlu tutmaktadır. Fakat Mehmet Ali Paşa, Mekke'de ilk olarak Mekke Şerifinin Selanik'e sürgün edilmesini sağlar. Cevdet Paşa ise, Mekke Şerifi Şeyh Galib'in sürgün edilmesini Mehmet Ali Paşa'nın o bölgede tek söz sahibi olmak istemesinden kaynaklandığını düşünmektedir.⁶⁶

Cevdet Paşa, 1233/1818 yılına kadar ki gelişmelerle ilgili önemli bilgiler verir. Bu dönem, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'nın emri ile hareketi bastırmak üzere görevlendirilmesi ile Abdullah b. Suud, dört oğlu ve yakınlarının topyekûn ele geçirilmesi ile birlikte I. Suud Devleti döneminin kapanmasına tekabül eder. Cevdet Paşa, isyan olarak nitelendirdiği bu hareketin Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılması haberinin İstanbul'a ulaşmasından; “Bu sevindirici haber” olarak söz eder.⁶⁷ İbn Bişr ise, 1267/1851 yılına kadar yaşamasına rağmen, sadece II. Suud Devleti'nin kuruluşu olaylarını da içine alacak şekilde Faysal et-Türkî dönemine kadar yaşanan olaylara yer verir. İbn Bişr'in, II. Suud Devletinin sonuna kadarki olaylara eserinde yer vermemesi ilginçtir. Bu durum, onun ya eserini

⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/2052.

⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 5/2513.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 5/2554, 2595.

⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/2647.

tamamlayamadığı ya da son dönemlerdeki tartışmalara yansıyan boyutuyla, eserinin üçüncü cildinde bunları ele almış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.⁶⁸ Ancak iddiaların ispatı için yeni araştırmalara ihtiyaç vardır.

İki tarihçinin olayları ele alış biçimlerindeki yaklaşım farklılıkları, belirgin şekilde üsluplarına da yansımıştır. Bu bağlamda Vehhâbi meselesine dair; 'bozguna uğratmak', 'perişan etmek' gibi ifadeleri sıkça kullanmasına bakılırsa, Ahmet Cevdet Paşa'nın, devletin resmi söylemini benimseyerek daha korumacı ve eleştirel bir tutum sergilediği söylenebilir. İbn Bişr'in ise bu hareketin başarılarını vurgulamak amacıyla; 'Allah'ın yardımının gelmesi', 'galip gelmek', 'daha güzel hâle gelmek', 'tevhid ve emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i an'îl-münker sırrının açılarak ortaya yayılması (فشا)' şeklinde övücü ifadelerinden; yüceltici ve savunmacı bir yaklaşım sergilediği sonucu çıkartılabilir.

3. Vehhâbilîğin Fikrî Çerçevesine Bakış Açıları

Cevdet Paşa'nın, Vehhâbilere karşı yürütülen askeri mücadele ve yapılan müdahaleler hakkında ayrıntı sayılabilecek kadar detaylı bilgiler vermesine karşın; fikrî mücadeleler hakkındaki aktarımları yüzeysel denilecek kadar azdır. Onun, Hicaz bölgesindeki aşiretlerden, yaşanan çarpışmalardaki kişi sayılarına ve ortaya çıkan müspet ya da menfi neticelerin sebeplerine değin birçok ayrıntıya yer vermesi, Hicaz ve Devlet-i Âliyye arasındaki resmi yazışmaları ve tarihî kaynakları titizlikle incelemesinin bir neticesi olsa gerektir. Cevdet Paşa'nın bazı bölümlerinin sonuna eklediği resmi evraklar bunun göstergesidir. Nitekim Cevdet Paşa'nın, Vehhâbilîğin Yemen taraflarında yayılması üzerine Sultan Selim Han'ın yayınladığı Hatt-ı Hümayun metnine ve bunun gereği olarak toplanan meclise katılanların kimlikleri ve konuşmalarına detaylı şekilde yer vermesi de bu durumu işaret etmektedir.⁶⁹

Cevdet Paşa, Şeyh Necdî olarak tanımladığı İbn Abdülvehhâb'ın Hanbeli itikadından olduğunu ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaate muhalif bir mezhep oluşturduğunu bildirir. Bu noktada onun, Muhammed b. Abdülvehhâb'ı 'âlim' olarak nitelendirmesi⁷⁰ ve hareketini tanımlamada 'tecdid' kavramını kullanıyor olması oldukça

⁶⁸ Eserin aslında üç cilt olduğuna dair bir tartışma için bk: el-Kaddah, Türkî, "Limüellifhi Osman b. Bişr (h.1210-1290) Hel min tekmileti likitâb 'Unvânü'l-Mecd fi Târîhi Necd", erişim: 6 Aralık 2020.

<http://www.aljazirah.com/2007/20070821/sd1.htm>

⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1867.

⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1867.

dikkat çekicidir.⁷¹ Bununla birlikte Cevdet Paşa, Vehhâbilîği net bir şekilde Ehl-i Sünnet dışı bir yapı olarak değerlendirmektedir. O, Vehhâbilerin 1220/1806 yılında nüfuz alanlarının hızla genişlemesinin ve Mekke yönetimini ele geçirmelerinin ardından, “sünnî Cidde ve Mekke halkının; Vehhâbilerin yüzüne gülmek için Şiiler gibi sakıncalı hareket ederek; yani takkiye yaparak, mezheplerini gizlemek zorunda kaldıklarını” ifade eder.⁷² Bütün bunlar, Vehhâbilîği tanımlama ve anlamlandırma düzeylerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İtikadî ve fikhî yönden Vehhabî görüşleri eleştiren Cevdet Paşa, Şerif Mesud b. Said (1165/1752) Mekke emiri iken ilk kez hac yapmak için gelen 30 Vehhâbinin görüşlerinin incelenmesinin ardından Mekke kadısının onları tekfir ettiği ve hapsedildikleri hadisesine değinir. Yorumlarında, Vehhâbilerin Sünnî çerçevenin dışında olduklarını ispat çabası, ağır basmaktadır.⁷³ Bu noktada Hicaz ve Irak’taki ilim çevrelerinde, Vehhabilik meselesinin zaman zaman tartışıldığına dair bilgiler kaydeder. Ancak konuyla ilgili başka bilgi vermemesi bu konuda detaylı bir incelemesinin olmadığını göstermektedir. Kaldı ki o, Vehhâbilerin nüfuzlarını fikirlerinin gücüyle değil siyasî güçleriyle genişlettikleri kanaatindedir.⁷⁴

İbn Bişr ise; Vehhâbilîğin özelde Necid bölgesindeki, genelde Arabistan bölgesindeki toplumsal ihtiyaçların sonucunda ve bu amaca hizmet etmek üzere ortaya çıktığını düşünmektedir. Ona göre Muhammed b. Abdülvehhâb, toplumu bidatlerden arındırmak ve tevhid nuru ile nurlandırmak amacıyla ortaya çıkmış⁷⁵ bir ‘muvahhid’ ve ‘müçtehit’tir.⁷⁶

Cevdet Paşa gibi, İbn Bişr de bedevîlik unsuruna vurgu yapmaktadır.⁷⁷ Ancak tarafların meseleye yaklaşım biçimleri ve değerlendirmeleri birbirinden tamamen farklıdır. Cevdet Paşa, hareketi, bedevî toplumun kültürel ve zihinsel kodlarının bir yansıması olarak yorumlarken; İbn Bişr, Vehhabîliğin bedevî gelenekler ve bu yaklaşımın topluma olumsuz yansımalarının sonucunda tepki olarak ortaya çıktığı kanaatindedir.⁷⁸ Bu anlamda bir taraf Vehhâbilîği bedevîliğin bir uzantısı olarak görürken; diğer

⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 7/381; Güner, *Vehhabî-Suûdîler*, 17.

⁷² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/2015-2016.

⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1858.

⁷⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1857.

⁷⁵ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/29.

⁷⁶ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/28.

⁷⁷ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/35, 40, 45.

⁷⁸ Krş. Güner, *Vehhabî-Suûdîler*, 21.

taraf bedevî toplumu ıslah etmek üzere Allah tarafından gönderilmiş bir lütuf olarak yorumlamaktadır. İbn Bişr Vehhâbiliği; Muhammed b. Abdülvehhâb'ın çabaları ile ortaya çıkan ve cehalet içerisinde, bedevî hayat süren bir topluma gerçek İslam'ı yaşatmayı amaç edinmiş bir hareket olarak tasvir eder. Cevdet Paşa ise, Vehhâbiler yüzünden İslam'ın aslının terk edildiğini, asıl bidatin bu görüşlerin kendisi olduğunu savunur. İbn Bişr, Vehhâbiliği bedevî hayat tarzının çözümü ve ilacı olarak görürken; Cevdet Paşa, bedevî yaşam tarzının ortaya çıkardığı bir sorun olarak, dahası; ilahtan ziyade bizatihi hastalığın kendisi olarak değerlendirmiştir.

4. Vehhâbileri Tanımlamada Kullandıkları Kavramlar

Kavramlar ve tanımlamalar; olaylara, durumlara, olgulara ya da nesnelere yüklenen anlamı ifade etmesi bakımından; kişinin zihin dünyasının bir yansımasıdır. Yazılı kaynaklarda bir yazarın herhangi bir olay veya topluluk karşısındaki tutumunu, kimi zaman kullandığı net ifadelerle doğrudan; kimi zaman da cümlelerinin satır aralarından, dolaylı olarak tespit etmek mümkündür. Mezhepler ya da fikir akımlarını tanımlama noktasında tercih edilen kavramların ve tanımlama şekillerinin, kim tarafından yapıldığı ise ayrıca önem arz etmektedir. Zira isimlendirmenin, topluluğun üyeleri aracılığıyla mı yoksa muhalifleri tarafından mı yapıldığı sorusu, sonuçları bakımından farklılıklara neden olabilmektedir. Bu husus, isimlendirme probleminden başlayarak; fikirlerin aktarımına kadar pek çok bakımdan belirleyici olduğu için dikkat gerektirmektedir.

Vehhâbîlik karşıtı Cevdet Paşa ve Vehhâbî İbn Bişr arasında; tarihsel süreçte Vehhâbiliğin serüvenini ve ortaya çıkış nedenlerini yorumlama biçimleri, isimlendirmede tercih ettikleri kavramlar ve daha pek çok noktada, bariz farklılıklar bulunmaktadır. Cevdet Paşa'nın, Muhammed b. Abdülvehhâb ve hareketinin 1191/1777 yılına kadar geçen zaman dilimindeki sürecini aktarırken; kınayıcı, aşağılayıcı ve suçlayıcı üslubu oldukça nettir. Onun, "İşte bu Muhammed b. Abdülvehhâb Şeyh Necdî dedikleri lanet olasıdır. Ortaya çıkardığı sapık inançlara uyanlara Vehhabî denir"⁷⁹ ve benzeri birçok ifadesi bu üslubunun örneklerindedir. Kavmiyetçiliği günden güne yayılan bulaşıcı bir hastalığa benzeten Cevdet Paşa,⁸⁰ Vehhâbîlik konusundaki tavrını da açıkça ortaya koyar. İbn Abdülvehhâb'dan bahsederken; "Haricî İbn Abdülvehhâb"⁸¹, "Melun

⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/358.

⁸⁰ Halaçoğlu, Aydın, "Cevdet Paşa", 7/445.

⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/356.

Şeyh Necdî⁸², “Vahşi”⁸³ gibi sıfatlar kullanan Cevdet Paşa; Vehhâbilîği de, “eşkiyaca hareketler”⁸⁴ olarak nitelendirmektedir. Bu tavrını hareketin ortaya çıktığı coğrafya ve buradaki halkı tanımlama noktasında da sürdüren Cevdet Paşa; “zulûmat-i cehl ve nadânî içinde kalarak kendilerinden İslam’ın yalnız resmî ve imanın hemân bir ismi kalüb...” şeklinde takbih edici ifadeler kullanmaktadır.⁸⁵

İbn Bişr’in bu konuda Cevdet Paşa’nın tam aksi bir tutum sergilediğini tahmin etmek zor değildir. O; İbn Abdülvehhâb’ın, görüşleri ile tevhid nurunu yaydığını ve Müslümanları içinde buldukları her türlü şirk ve bidatten kurtarmak gibi kutsal bir amaç uğruna harekete geçtiğini düşünür. Onun bu methedici, aklayıcı ve destekleyici tarzındaki ifadelerini, eserinin tamamında görmek mümkündür. Muhammed b. Abdülvehhâb için “şeyhimiz” ifadesini kullanması⁸⁶; İbn Bişr’in, Vehhâbilik karşısındaki duruşunun en net göstergesidir. Ona göre İbn Abdülvehhâb, cehalet ve şirk batağına saplanmış insanlar arasında tevhidi yeniden hâkim kılmak amacıyla emr-i bi’l ma’ruf peşinde bir muvahhid’dir.⁸⁷ Cevdet Paşa, hareketi isimlendirmede “Vehhabî” tanımlamasını kullanırken İbn Bişr, cehalet, dalalet, zulüm ve ölümleri sona erdiren “Muvahhidin” isimlendirmesini tercih eder.⁸⁸ Daha önce ifade edildiği üzere, eserini davet öncesi ve davet sonrası şeklinde kurgulayan İbn Bişr; Vehhâbilîğin ortaya çıkışından sonraki Necid toplumu hakkında ‘tevhid nuru ile aydınlanmış muvahhidler’ betimlemesi yaparken; Vehhâbilik öncesini “cahiliye devri” olarak tanımlamaktadır.

5. Vehhâbilere Yönelik Bir Reddiye Olması Bakımından Tarih-İ Cevdet

İslam dünyasında, mezhep aidiyetleri birbirinden farklı birçok âlim tarafından, ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren, Muhammed b. Abdülvehhâb’ın görüşlerine karşı reddiyeler kaleme alınmış ve önemli düzeyde bir yekûn oluşturan bu reddiyelerin yazımı günümüze dek süregelmiştir.

Vehhâbilîğin Osmanlı için günden güne dinî ve siyasî bir sorun haline gelmesi, Vehhâbililerin savunduğu görüşleri anlama ihtiyacını doğurmuştur. Cevdet Paşa da, bu amaç doğrultusunda, öncelikle

⁸² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1856.

⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4/1870.

⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/357.

⁸⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/182.

⁸⁶ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/28.

⁸⁷ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/28.

⁸⁸ İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/28.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın *Keşfü's-Şübühât fi't-tevhid* adlı eserini incelemiştir. Ardından İbn Abdülvehhâb'ın fikirleri hakkında bölge uleması tarafından kaleme alınan reddiyeleri incelemiştir. Vehhâbiliği Ehl-i Sünnet dışı bir yapı olarak görme ve bunu kanıtlama çabası nedeniyle, Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inin ilgili bölümlerini, Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbiliğe karşı bir reddiye mahiyetinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü Ahmed Cevdet Paşa, Vehhâbî hareketin sadece tarihsel ve siyasi boyutuyla değil; kısmen de olsa fikrî boyutuyla da ilgilenmiştir. Bu bağlamda o, öncelikle Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerini kendi yazdıklarından hareketle kısaca özetleyerek; ardından eleştirilerine geçmektedir.

Cevdet Paşa'nın Vehhâbî harekete yönelik tutumunda, içerisinde bulunduğu şartlara rağmen mümkün merteye, ilmî bir yöntem takip ederek ulaştığı değerlendirmeleri belirleyici olmuştur. Bu bağlamda o, Vehhâbiliği bir isyan hareketi olarak kabul etmekle birlikte; İbn Abdülvehhâb'ın görüşlerini inceleyerek bunlara kısaca değinmiş, ardından Vehhâbiliğe reddiye olarak yazılan eserlerden hareketle, karşıt görüşleri aktarmış ve nihayetinde de kendi eleştirilerini dile getirmiştir. İzlediği yöntem doğrultusunda Cevdet Paşa'nın, Vehhâbiliğe karşı menfî bir tavır benimsemesine rağmen, eleştirilerinde sistemli ve tutarlı olmaya gayret gösterdiği söylenebilir.

Cevdet Paşa, eleştirilerini dile getirmeden önce, Hicaz ve Irak uleması tarafından Vehhâbiliğe karşı yazılan reddiyelerin varlığından söz etse de bu eserler hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. *Tarih-i Cevdet*'in yazılış tarihi itibarıyla Vehhâbîlere yazılan reddiyelerin yekûnu göz önünde bulundurulduğunda; Cevdet Paşa'nın incelemesinin oldukça sınırlı olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Yine de incelediği eserlerin bu alandaki edebiyatın en özgün örneklerinden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cevdet Paşa, görüşlerini temellendirme noktasında, Basra ulemasından olan Ahmed b. Ali el-Kabbânî (1158/1745'de hayatta)⁸⁹ ile Riyad ulemasından Süleyman b. Muhammed b. Suhaym (ö.

⁸⁹ Ali el-Kabbânî'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Basra'da yaşadığı ve Şafiî ulemanın ileri gelenlerinden olduğu bilinmektedir. Ayrıca Muhammed b. Abdülvehhâb'a reddiye yazan ilk isimlerden olması ve kendisinden sonra yazılan reddiyelere öncülük etmiş olması kendisini Vehhâbîlik karşıtı isimler arasında özel bir konuma taşımaktadır. Cevdet Paşa onun, *Faslu'l-Hitab fi reddi Dalâletu İbn Abdülvehhâb* adlı reddiyesini incelemiştir. Kabbânî ve eseri hakkında ayrıca bk. el-Useymin, Abdullah es-Salih, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb: hayatuhu ve fikruhu*, (Riyad: Dârü'l-Ulum, 1992), 49; el-'Azzâvî, Abbas el-Mehâmi, *Mevsûatu'l-Târihi'l-'Irak Beyne İhtilâleyn* (Bağdat: Dârü'l-'Arabiyye li'l-mevsûa, 2004), 53-58.

1230/1815)⁹⁰ ve Süleyman b. Abdülvehhâb'ın (1208/1794)⁹¹ eserlerinden faydalanmıştır.⁹² Eserinde ayrıca Riyad'ın önde gelen

⁹⁰ Süleyman b. Suhaym Muhammed b. Suhaym (1181-1230/1768-1815), Riyad fukahâsından olup reddiyesini yazdığı dönemde kadılık makamındadır. Babası da aynı şekilde Muhammed b. Abdülvehhâb'a muhalif bir fakihdir. Aynı zamanda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kabilesi olan Anze kabilesine mensupturlar. Oldukça bilgili, Hanbeli bir fakih olduğu bilinmekte olup Vehhâbilerin Riyad'ı işgalinden sonra Zübeyr beldesine yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Süleyman b. Suhaym, Vehhâbî görüşler hakkında bölge ulemasına mektuplar yazarak, yaklaşan tehlike konusunda uyarılarda bulunmuştur. Muhammed b. Abdülvehhâb, henüz Muhammed b. Suud ile anlaşma yapmadan önce, Uyeyne'de olduğu dönemde, şirk olduğu gerekçesi ile sahabeden Hz. Ömer'in kardeşi, Ebû Abdîrrahmân Zeyd b. el-Hattâb b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî (12/633) ve Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe b. Levzân el-Ensârî'nin (12/633) mezarını yıktırarak çevresindeki ağaçları kestirmiştir. Bu durum Necid ulemasını harekete geçirmiştir. Süleyman b. Suhaym özellikle, İbn Abdülvehhâb'ın ilk kez kabirleri ve üzerine inşa edilen kubbeleri yıktırması faaliyetlerinden sonra halkı bu görüşleri reddetmeye yönelik çağrı ve girişimleri ile meşhurdur. Bk. Hüseyin b. Ebî Bekr b. Gannâm, *Tarihu Necd: Ravzatu'l-Efkâr ve'l-Efhâm limurtâd Hâl el-İmam ve Ta'dât Gazavât Zeviye'l-İslâm*, nşr. Süleyman b. Salih el-Harâşî (Riyad: Darü'l-sülûsiyye 2010), 1/318.

⁹¹ Süleyman b. Abdülvehhâb et-Temimî el-Hanbelî (1208/1794): İsminden anlaşılacağı üzere Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kardeşi olup; babasının vefatının ardından onun yerine geçerek Hureymila kadılığı yapmıştır. İbn Bişr onun hakkında sadece; "Şeyh Süleyman, Hureymila beldesinin, tanınmış ve bilgili bir âlimi, fakih ve kadısı idi" şeklinde bahsetmiştir. İbn Bişr, *Unvanü'l-Mecd*, 1/181-182. Muhammed b. Abdülvehhâb'a reddiye yazan isimler arasında en meşhurdur. Bu durum, onun yazdığı eserin muhtevası yanında Muhammed b. Abdülvehhâb ile olan kan bağından ileri gelmektedir. Eserinin tam adı bilinmemektedir. Esasında Hasan b. Aydan isimli Vehhâbî görüşleri benimseyen bir kişi tarafından Vehhâbîliğe davet amacıyla kendisine gönderilen mektubun cevabı olup *Risâletü min Süleyman b. Abdülvehhâb üâ Hasan b. Aydan* adını taşımaktadır. Risâlenin karşıt mücadele içerisinde şöhretine bağlı olarak çeşitli isimler verilmiştir. Bunlardan en bilinenleri; *es-Sevâiku'l-İlahiyye fi'r-reddi ala mezhebi'l-Vehhâbiyye, Faslu'l-Hitâb min Kitabi'l-lâh ve hadisi'r-resûl ve Kelâmi'l-ulemâi fi mezhebi İbn Abdülvehhâb, Hüccetü Fasli'l-Hitâb min Kitabi Rabbi'l-erbâb ve Hadisi resulü'l-melik el-vehhâb ve kelâmi ulü'l-erbâb fi ibtali mezhebi Muhammed b. Abdülvehhâb* şeklinde kullanımları da vardır. Eser, *es-Sevâiku'l-İlahiyye fi'r-reddi ala'l-Vehhâbiyye*, adı altında ilk olarak 1306/1889 yılında Hindistan/Bombay'da, ardından tarihsiz olarak Kahire'de, ardından 1399/1979 yılında İstanbul'da, ardından 1412/1992 yılında yeniden Kahire'de, 1418/1998 yılında Beyrut'ta ve 1440/2019 yılında yeniden Kahire'de basılmıştır. Eser, *Faslu'l-Hitâb min Kitabi'l-lâh ve hadisi'r-resûl ve Kelâmi'l-ulemâi fi mezhebi İbn Abdülvehhâb* ismiyle licenneti mine'l-ulemai tarafından tahkik edilerek tarihsiz şekilde yayınlanmıştır. Eser ayrıca *es-Sevâiku'l-İlahiyye: İlahi Yıldırımlar* ismiyle, Harun Çetin tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek İlim ve Hikmet yayımları tarafından tarihsiz olarak İstanbul'da basılmıştır. Risâlenin isminin farklı kullanımları hakkında bk. Babanzade Bağdatlı, İsmail Paşa, *İzahü'l-meknun fi zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmet Şerafettin Yalçın, Muallim Rifat Bilge Kilisli (Beyrut: Darü'l-ihyâi'l-turâi'l-Arabî, ts.),

âlimlerinden kabul edilen Muhammed b. Suhaym tarafından, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşleri hakkında bütün İslam ulemasına hitaben yazılan reddiye niteliğindeki bir risalenin tercümesine yer vermiştir.⁹³

Cevdet Paşa, Vehhâbiliğe dair görüşlerinin kaynaklarını ve bu kaynaklardan elde ettiği bilgileri değerlendirdikten sonra, bir mezhep olarak gördüğü bu hareketi, “Vehhâbî mezhebinin redd ve iptali hakkında yazılanların hulâsâ-i ahkâmına gelince ...”⁹⁴ şeklinde söze başlayarak, ‘Hanbelî İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in görüşlerinin aşırısı’ olarak değerlendirir. Dolayısıyla Cevdet Paşa’ya göre, İbn Abdülvehhâb bu iki âlimin görüşlerini devam ettirmemiş aksine onlardan farklı ve aşırı bir çizgiye kaymıştır. Bununla birlikte o, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in özellikle kabir ziyaretleri, şirk ve tevessül bahsindeki görüşlerini de eleştirmektedir. Çünkü kabir ziyaretleri konusunda, ulema arasındaki tek ihtilaf bunun yalnızca vacip yahut mendup olarak değerlendirileceği anlaşmazlığına dayanmaktadır. Buna rağmen kabir ziyaretlerinin yasaklanmasına, yalnızca İbn Teymiyye ve ona tabi olanların cüret ettiğini dile getiren Cevdet Paşa, İbn Abdülvehhâb’ın onlardan da ileri gittiğini belirtir. Bu nedenle İbn Teymiyye ve öğrencisi tarafından şer’an yasak olarak nitelendirilen fiillerin, İbn Abdülvehhâb tarafından küfür hükmünde değerlendirilmesine itiraz eder. Cevdet Paşa’ya göre bu durum, ancak “yolunu şaşırarak” olarak izah edilebilir. Cevdet Paşa, Müslümanların küfür ile ithamının tevhid, nübüvvet ve farzların inkârı ile mümkün olduğunun ve Ehl-i sünnet ve’l-cemaat içinde Müslümanların katli dahi caiz iken tekfirinin caiz görülmediğinin altını çizerek bir anlamda incelemiş olduğu reddiyelerin kısa bir özetini yapar. Buradan hareketle Cevdet Paşa, bid’at ehlinin küfürde olduğu şeklindeki görüşlerinden ötürü Vehhabilerin, Ehl-i Sünnet dairesi içinde yer alamayacaklarını savunur.⁹⁵

Vehhâbilerin tekfir anlayışları konusunda da itirazlarını dile getiren Cevdet Paşa, Müslüman bir toplum hakkındaki şirk iddialarına şiddetle karşı çıkmıştır. Cevdet Paşa, şirk konusunda; büyük şirk (şirk-i Celî) ve küçük şirk (şirk-i Hafî) olarak ikili bir

2/72, 190; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifil-kütübül-Arabîyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1957), 4/269; Âl-ü Bessâm, Abdullâh b. Abdurrahmân b.Salih, *Ulemâu Necd Hilâle Semâniye Kurun*, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1998), 2/353. *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymüriyye: el-akaid ve'l-usul*, (Kahire: Darü'l-Kütübül-Mısriyye, 1950), 4/62.

⁹² Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1851-1852.

⁹³ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1851-1852.

⁹⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1852.

⁹⁵ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1853-55.

sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi kişilere göre, tevessül şirk olmakla beraber kişiyi küfre düşüren büyük şirk kapsamında olmayıp küçük şirk olarak değerlendirilmektedir. Büyük şirkten arındırılmış olan peygamber ve nebiler, nefis ve şehvete tabi olmak, riyaya düşmek gibi küçük şirk olarak nitelendirilen fiillerden Yüce Allah'a sığınmışlardır. İbn Abdülvehhâb ise; adak, nezir, dua gibi fiilleri büyük şirk olarak değerlendirmiş ve o güne kadar gelen bütün İslam âlimleri ile Ashab-ı Kiram'ın dahi bu konuda dalalete düşmüş olduklarını iddia etmiştir. Cevdet Paşa, Hz. Peygamber'den rivayet edilen; "Bir kimsenin 'İnsanlar helak oldu!' dediğini duyarsanız, bilin ki o, kendisi, herkesten çok helak olandır" ifadesini delil göstererek; İbn Abdülvehhâb'ı, Müslümanları küfürle itham etmesinden ötürü eleştirmiştir.⁹⁶

Cevdet Paşa, şer'i hükümler konusunda Ashab-ı Kiram'ın uygulamalarının örnek alınması gerektiğini bu nedenle; asıl bidati, bidatleri küfür olarak değerlendiren İbn Abdülvehhâb'ın kendisinin çıkardığını düşünür. İbn Abdülvehhâb'a göre her Müslüman içtihat yapmakla yükümlü iken; Cevdet Paşa, içtihat kapısının şer'an kapalı değilse de örfen kapalı olduğunu savunmuştur. Ayrıca ona göre sonradan ortaya çıkan her şeyin bidat olduğu görüşü son derece sakıncalıdır. Kötü ve güzel bid'atlerin birbirinden ayrılması gerekir ki; insan, doğası gereği fen ve sanayide gelişme göstermektedir. Cevdet Paşa, İbn Abdülvehhâb'ın karşısında olduğu şeyin, aslında tam da, insandaki bu doğal gelişim olduğunu kaydeder. Zira Vehhâbiler, sosyo-kültürel anlamda ancak bedevî olarak tanımlanabilecek bir topluluktur. Dolayısıyla, fen ve sanayide gelişemediklerinden harp durumlarında top, tüfek gibi icatlar sayesinde medeniyet, cehalete galip gelmeye başlamıştır. Arapların mizacına uygun olan bu 'batıl mezhep', bedevîler arasında yayılma eğilimi göstermiş ve her türlü yenilik, bidat olarak her türlü bidat de küfür olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷ Cevdet Paşa'nın bu yorumu Vehhabî-Bedevî etkileşimi açısından oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Vehhabîlerin, küfür ile itham ettikleri aşiretlerin ganimetlerinin helal kabul edilmesinin Arap ve Bedevî kültüründe bir karşılığı olduğu açıktır. Ayrıca onların etki alanlarını; galebe, şiddet ve baskı yolu ile genişletmişlerinin nedeninin, fikrî düzeyde herhangi bir temellerinin olmamasından ileri geldiği yorumu, Cevdet Paşa'nın meseleyi yalnızca sosyal tarih açıdan değil, fikrî bakımdan da ele almaya çalıştığıının göstergesi olarak yorumlanabilir.

⁹⁶ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1856.

⁹⁷ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 6/1857.

Ahmed Cevdet Paşa'nın belli bir tarihsel kesitte, Osmanlı coğrafyasındaki siyasi, içtimaî, ilmî, askerî ve iktisadi pek çok konu hakkında bilgi aktardığı eseri nihayetinde bir tarih vesikasıdır. Bununla birlikte o eserinde, Vehhâbîlik meselesine dair ayrıntılı ve geniş bir malumat sunmaktadır. Vehhâbîliği, Osmanlı'nın resmî görüşlerinin bir yansıması olarak Ehl-i Sünnet dışı görüşlere sahip bir fitne hareketi olarak görmekte ve bunu temellendirmeye çalışmaktadır. Bu durum eserin ilgili bölümlerinin Vehhâbî görüşlere yönelik bir reddiye mahiyeti taşıdığını söylemeye imkân tanımaktadır. Ancak elbette ki, eserin doğrudan bir reddiye olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira İslam'ı sadece bir iman ve ibadetler bütünü olarak görmeyip bir dünya görüşü ve hayat tarzı olarak benimseyen⁹⁸ Cevdet Paşa, hukukçu, siyasetçi, eğitimci ve ıslahatçı vasıfları ile birlikte en çok tarihçiliği ile ön plana çıkmış ve devletin önemli kademelerinde görev yapmış bir bürokrattır. Cevdet Paşa'ya göre, devlet, hilafet ve saltanat padişah tarafından temsil edilir. Padişah saltanatın koruyucusu ve yürütücüsüdür.⁹⁹ Ona göre, hem dini hem de dünyevi sorumluluğu bulunan¹⁰⁰ Osmanlı hilafetine karşı çıkanlar ancak asî ve bâği olarak nitelendirilebilirler.¹⁰¹ Bu nedenle Cevdet Paşa, Vehhâbîleri, Hariciler olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte onun Vehhâbîlere yönelik dışlayıcı söylemlerinin içeriği, etnik unsurlardan ziyade dinî ve mezhebi kodlardan müteşekkildir.¹⁰²

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. sad. Dündar Günday. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.

Arıkan, Zeki. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 6/1584-1586. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Arıkan, Zeki. "Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Kullanılan Yabancı Kaynaklar ve Terimler". *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs*

⁹⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986), 103.

⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1/29.

¹⁰⁰ Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", 35.

¹⁰¹ Süleyman Seyfi Ögün, "Self Determinasyon Prensibi ve Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyum Bildirileri 9-11 Haziran 1995*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 148.

¹⁰² Krş. Güner, *Vehhabî-Suûdiler*, 222.

1985 *Bildiriler*. 173-197. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

el-'Azzâvî, Abbas el-Mehâmî. *Mevsûatu'l-Târihi'l-'Irak Beyne İhtilâleyn*. Bağdat: Dâru'l-'Arabîyye li'l-mevsûa, 2004.

Babanzade Bağdatlı, İsmail Paşa. *İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Tsh. Mehmet Şerafettin Yaltkaya, Muallim Rifat bilge Kilisli. 2. Cilt. Beyrut: Daru'l-ihyai'l-turâi'l-Arabî, Tarih Yok.

el-Bağdadî, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Trc. Ethem Ruhi Fıglalı. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Âl-ü Bessâm, Abdullâh b. Abdurrahmân b. Salih. *Ulemâu Necd Hilâle Semâniye Kurun*. 6 cilt. Riyad: Dârü'l-Âsîme, 1998.

Bıçak, Ayhan. "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci". *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyum Bildirileri 9-11 Haziran 1995*, 17-58. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Bolay, Süleyman Hayri. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı". *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*. 103-106. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

Celepoğlu, Ayşegül. "Cevdet Paşa". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 2/450-453. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002.

Cook, Micheal. "The historians of Pre-Wahhâbî Najd". *Studia İslamica*, 76 (1992): 163-176.

Dalkıran, Sayın. "Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 20 (2002): 219-252.

Fatma Âliye Hanım. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. sad. Metin Hasırcı. İstanbul: Pınar Yayınları, 1911.

Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymüriyye: el-akaid ve'l-usul. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1950.

Gencer, Bedri. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Toplum ve Tarih Görüşü". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasi, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri*. ed. Süleyman Hayri Bolay. 58-102. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.

Güner, Selda. *Osmanlı Arabistan'ında kıyam ve tenkil: Vehhâbî-Suûdiler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Halaçoğlu, Yusuf, Aydın, Mehmet Akif. "Cevdet Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/443-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hayta, Necdet-Ünal, Uğur. “Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908)”. *Türkiye’de Tarih Yazımı*. 137-154. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

İbn Bişr, Osman b. Abdullah. *Unvanü’l-Mecd fi Tarihi Necd*. thk. Abdurrahman b. Abdullatif b. Abdullah Âlü’ş-Şeyh. 1-2 Cilt. Riyad: Dâretü’l-melik Abdulaziz, 1982.

İbn Gannâm, Hüseyin b. Ebî Bekr. *Tarihu İbn Gannâm: Ravzatu’l-Efkâr ve’l-Efhâm limurtâd Hâl el-İmam ve Ta’dât Gazavât Zeviyel-İslâm*. nşr. Süleyman b. Salih el-Harâşî. 2 Cilt. Riyad: Darü’l-Sülûsiyye, 2010.

İbn Humeyd, Muhammed b. Abdullah b. Ali Amiri Necdî. *es-Sühübü’l-vabile ala daraihi’l-Hanabile*. thk. Bekir b. Abdullah Ebü Zeyd, Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1996.

İlgürel, Mücteba. “Cevdet Paşa Tarihi’nin Kaynaklarında Vasıf Tarihi”. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*, 115-126. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”. *Osmanlı*. 8/247-256. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

al-Juhany, Uwidah Metaireek. *Najd before the Salafi Reform Movement: Social, Political and Religious Conditions During the Three Centuries Preceding the Rise of the Saudi State*. Riyad: Dâr’al Melik Abdülaziz, Ithaka Press, 2002.

el-Kaddah, Türkî. “Limüellifhi Osman b. Bişr (h.1210-1290) Hel min tekmiyet likitâb ‘Unvânü’l-Mecd fi Târihi Necd”. Erişim: 6 Aralık 2020. <http://www.aljazirah.com/2007/20070821/sd1.htm>

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu’cemü’l-müellifin: teracimu musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Müsenna, 1957.

Kuran, Ercüment. “Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa’nın Yeri”. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*, 7-12. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Kütükoğlu, Bekir. “Tarihçi Cevdet Paşa”. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*, 107-114. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

Muhammedoğlu, Aliev Saleh. “Hürremiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/500-501. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Neuman, Christoph. *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. çev. Meltem Arun. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Neuman, Christoph. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası". *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993*. 64-71. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Oğuz, Mustafa. *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*. Konya: Kömen Yayınları, 2014.

Onat, Hasan. "Tarih Bilgi ve Bilincimiz Ne Kadar Sağlıklı". *Kişisel. Hasan Onat*. Erişim: 6 Aralık 2020. <http://www.hasanonat.net/index.php/58-tarih-bilgi-ve-bilincimiz-ne-kadar-sagl-kl>

Öğün, Süleyman Seyfi. "Self Determinasyon Prensibi ve Ahmed Cevdet Paşa". *Ahmed Cevdet Paşa Sempozyum Bildirileri 9-11 Haziran 1995*. 124-143. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Özkaya, Yücel. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Arşiv Belgelerini Kullanış ve Değerlendirilişi". *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*. 145-162. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

Tosh, John. *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

el-Useymin, Abdullah es-Salih. *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab: hayatuhu ve fikruhu*. Riyad: Dârü'l-Ulum, 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Uzundal, Edip. "19. y.y Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa". *Türk Tarih Eğitimi Dergisi* 2/2 (2013):108-128.

SUMMARY

Ahmed Cevdet Pasha (1313/1895) is considered one of the pioneers of modern historiography in terms of interpreting and evaluating historical documents. His most famous twelve-volume anthology *Tarih-i Cevdet* deals with social, political, economic, and cultural events between 1188/1774 to 1241/1826. Osman b. Bishr Najdî (1290/1873) is considered very important in terms of Wahhâbism and Najd history. His two-volume work titled '*Unvan al-Majd fî Tarihi Najd*' centers on the history of Wahhâbism. The events written about by these two contemporary historians spanned the same periods and their works were written at roughly the same times.

One major difference between the two, however, is that one was the official historiographer of the Ottoman Empire, while the other was devoted to the principles of Wahhābī. The fact that both historians represent a certain religious and official discourse has a pronounced reflection in their evaluation of history.

Ahmed Cevdet Pasha and Ibn Bishr's ideas about Wahhābīsm as a historical phenomenon and a religious structure differ. From Ahmed Cevdet Pasha's perspective, Wahhābīsm is a rebellious structure that opposes the official authority/caliph, eliminates social peace and other types of security, and opposes the existing religious discourse. However, according to Ibn Bishr, Wahhābīsm is a correctional movement whose only aim is to restore the unity of Allah/tawhid. Ahmed Cevdet Pasha portrays Wahhābīs as bedouin characters who are part of a defeatist and blood-shedding group, while Ibn Bishr emphasizes that Wahhābīs are the only true Muslims. A final difference between the two is that Ahmed Cevdet Pasha uses a critical, exclusionary, yet approachable style about the religious and social effects of Wahhabism, whereas Ibn Bishr's wording is much more approving and exalting.

Although their perspectives differ, the information provided by Ahmed Cevdet Pasha and Ibn Bishr on historical facts is parallel. Their descriptions of the Karbala raid, the assassination of 'Abd al-'Azīz b. Saud, the capture of al-Ṭā'if and Aḥsā' (or al-Ḥasā) by the Wahhābīs, and the activities of the Egyptian Governor Mehmet 'Alī Pasha in the Ḥijāz and Najd regions are examples of how their works are similar. However, the two historian's interpretations of the causes and effects of these events largely oppose one another. This is the result of both historians acting with a certain sense of protectiveness to distinct values. Cevdet Pasha's critical attitude towards Wahhābīsm in his anthology continues for Ottoman officials and scholars. However, there are no instances of criticism in Ibn Bishr's comments.

In this study, the scientific personalities of Ahmed Cevdet Pasha and Osman b. Bishr were emphasized to begin. Then, evaluations of events covered by these two historians were added to serve as examples. Finally, in the context of Ahmed Cevdet Pasha's criticism for Wahhābīs, an attempt was made to answer the question of whether *Tarih-i Cevdet* serves as a refutation text. Some aspects of Ahmed Cevdet Pasha's anthology focus on the ideas of Wahhābīsm. Accordingly, he analyzes a tract of Muḥammad b. 'Abd al-Wahhāb and some of the denial texts written against this issue. As a result, Cevdet Pasha reveals his view that Wahhābīs cannot be accepted as Ahl as-Sunnah. Thus, it is possible to define these parts of *Tarih-i Cevdet* as refutations. However, it is doubtful that *Tarih-i Cevdet* is a

very comprehensive work and that it was not written to refute Wahhâbis. Therefore, to say that *Tarih-i Cevdet* is a refusal would be to narrow the scope of the work and be unfair to its scientific importance. Thus, through this comparative study, the reflections of the differences in perspective and the differing evaluations of events of these two historians were exemplified through the phenomenon of Wahhâbism.